

De ontwikkeling van het sociaal-economische overleg in het interbellum. De syndicale macht in de exportgerichte sectoren als een verklarende factor

KURT VANDAELE¹

licentiaat in de politieke wetenschappen – Universiteit Gent
aspirant FWO-Vlaanderen – Universiteit Gent

1. INLEIDING

'Macht' is één van de centrale begrippen binnen de sociale wetenschappen (Scott, 2001; Wrong, 1995). Pogingen om deze term op een accurate manier te definiëren en aansluitend te 'meten', staan zowat gelijk met de queeste naar de Heilige Graal. Gezien het concept 'macht' meerdere dimensies omvat, is deze niet-aflatende zoektocht nauwelijks verwonderlijk. Om de macht van bijvoorbeeld vakbonden te bepalen, vormen de ledenaantallen, als meest in het oogspringende interne machtsbron, slechts een eerste stap.

De syndicalisatiegraad, de relatieve parameter die het aantal vakbondsleden op het potentiële aantal meet, fungeert, bij uitbreiding, als een 'ruwe' indicator voor de vakbondssterkte in een bepaald land (Ebbinghaus & Visser, 2000b, 59; Calmfors e.a., 2001, 2). Mochten we van absolute cijfers gebruik maken, zou iedere vergelijking tussen landen mank lopen. De syndicalisatiegraad maakt het mogelijk om de 'primaire' vakbondsmacht tussen verschillende landen te vergelijken. De toonaangevende arbeidssociologen Jelle Visser en Bernhard Ebbinghaus (1996, 22) vatten het belang van deze indicator voor de sociale wetenschappen treffend samen:

"De hoogte van de [syndicalisatie]graad kan [...] gelden als een graadmeter van de toestand van de arbeidsverhoudingen; de ontwikkeling van de [syndicalisatie]graad als een barometer voor de richting waarin de arbeidsverhoudingen zich (zullen) ontwikkelen".

¹. We willen in het bijzonder de anonieme referenten van de leescommissie bedanken voor hun constructieve commentaren. Een woord van dank ook aan Jasmien Van Daele die ons op het nippertje, maar met een prikkelend enthousiasme, consciëntieuze aanwijzingen verleende.

Hoewel de relevantie van deze ratio onloochenbaar is, blijft het onderzoek naar de oorzaken van de hoogte en evolutie van de Belgische syndicalisatiegraad gering.

Zo merkwaardig is dat nu ook weer niet. De vrij terughoudende attitude van de Belgische vakbonden om (betrouwbare) informatie over de ledencijfers te verstrekken, is er slechts één oorzaak van (Vandaele, 1999-2000, 12). De belabberde staat van de officiële politieke statistiek is een andere reden voor de schaarste aan data (Vandaele, 2002, 7-8). Het onderzoek van de Leuvense historici Patrick Pasture en Jozef Mampuyts naar de ledenaantallen van het ACV is hier een belangrijke uitzondering op. Deze onderzoekers berekenen echter niet de Belgische syndicalisatiegraad (cf. Pasture & Mampuyts, 1990, 4). Het internationale onderzoeksproject *The Development of Trade Union Systems in Western European Societies* (DEUS) nam deze taak op zich (Ebbinghaus & Visser, 2000c, xvi-xvii). Het daaruit voortvloeiende data-handboek, onder redactie van Ebbinghaus en Visser (2000c), beperkt zich echter tot de naoorlogse periode voor het publiekelijk verspreiden van de syndicalisatiegraden. De resterende 'statistische' lacune willen we in deze bijdrage gedeeltelijk opvullen.

Omwille van de hierboven aangehaalde redenen kan onze schatting van de Belgische syndicalisatiegraad in het interbellum enkel verkennend zijn. Deze raming is bovendien slechts de aanleiding om ons te concentreren op het sociaal-economische overleg in het interbellum. We zullen argumenteren dat door hun syndicale dominantie de werknemers in de exportgerichte sectoren een primordiale rol speelden in de ontwikkeling van dit overleg. Om deze centrale hypothese te onderbouwen, leggen we ons in de eerste volgende vijf delen van deze bijdrage toe op het becijferen en het analyseren van de syndicalisatiegraad. Deel zeven en acht behandelen de oorzaken en de gevolgen van de geconstateerde syndicale machtsverhoudingen.

In deel twee maken we een *status quaestionis* op van de bestaande onderzoeken naar de Belgische syndicalisatiegraad in het interbellum. Vervolgens schetsen we in deel drie hoe we methodologisch te werk gaan. We beschrijven de statistische informatie voor de Belgische casus in deel vier. In een vijfde deel analyseren we de onderlinge syndicale machtsverhoudingen en schatten we de syndicalisatiegraad voor het interbellum. De syndicalisatiegraad binnen enkele industriële sectoren vormt het onderwerp van een zesde deel. Het verschil tussen de industriële sectoren gericht op de binnenlandse markt (beschutte sectoren) en deze georiënteerd op de buitenlandse afzet-

gebieden (onbeschutte sectoren) staat daarbij centraal. Rekeninghoudend met de grote openingsgraad van de Belgische economie is het belangrijk of er al of niet een verschil optreedt in de syndicalisatiegraad tussen de onbeschutte en beschutte sectoren. Het antwoord hierop leidt ons naar deel zeven. In dit deel trachten we aan te tonen, via een aantal subhypothesen en een empirische toets ervan, dat de syndicale macht van de werknemers in de onbeschutte sectoren zijn oorsprong vindt in de specifieke kenmerken van deze sectoren. Deze industriële karakteristieken fungeren als het ware als interveniërende variabelen voor onze centrale hypothese: de grotere blootstelling aan de internationale economische conjunctuur van de werknemers in de onbeschutte sectoren heeft uiteindelijk in belangrijke mate de evolutie van het sociaal-economische overleg in het interbellum beïnvloed. We ontwikkelen deze hypothese en proberen deze hard te maken in deel acht. Tot slot volgt ons besluit.

2. EEN EXCURSIE IN CIJFERKRITIEK

Het origineel onderzoek naar de Belgische syndicalisatiegraad vóór 1945 beperkt zich tot een aantal publicaties van Jean Neuville, pseudoniem voor Hubert Dewez. Aan de hand van primaire bronnen gaat Neuville de syndicalisatiegraden voor de jaren 1910 en 1930 na. Pasture en Mampuy (1990, 4) uiten enige twijfels over Neuvilles methode:

"Neuville baseerde zich voor het bepalen van de Belgische syndicalisatiegraad aanvankelijk op de volkstellingen, maar schakelde nadien over op de statistieken van de Rijksdienst voor Sociale Zekerheid. Wie beide bronnen vergelijkt, komt tot zeer aanzienlijke verschillen [...]. Neuville geeft [...] iets te weinig precies aan hoe hij de syndiceerbare bevolking bepaalt."

Neuvilles ledencijfers voor de vakbonden zijn eveneens voor mogelijke kritiek vatbaar. De ledenaantallen die Neuville hanteert, hebben betrekking op de gewestelijke verbonden. Een uitgangspunt dat op zijn minst discutabel is. Niet het gewestelijke verbond, maar wel de nationaal georganiseerde vakbondscentrale treedt op als basiseenheid van de vakbondsorganisatie. Het hoeft dan ook niet te verbazen dat Neuvilles ledencijfers van bijvoorbeeld de socialistische vakbeweging, zoals hij *nota bene* zelf optekent, "[...] soient inférieurs à la réalité" (Neuville, 1959a, 5). Gezien onze invalshoek, waarbij we vooral de syndicale verschillen tussen de onbeschutte en beschutte sectoren willen nagaan, geven we de voorkeur aan de ledenaantallen die de vakbondscentrales opgeven. De ledenaantallen van Neuville geven wel een beeld

van de syndicale verhoudingen tussen Brussel, Vlaanderen en Wallonië (*cf. infra*). De kritieken op Neuville's cijferwerk beletten trouwens niet dat een aantal auteurs zich op hem stoelen. Wellicht bij een gebrek aan beter nemen eveneens verschillende overzichtswerken van het Belgische politieke gebeuren Neuville's cijfers over.

Ook een aantal buitenlandse onderzoekers trachten de Belgische syndicalisatiegraad vóór 1945 te ramen. Naast het publiceren van Neuville's syndicalisatiegraden berekent Anders Kjellberg (1983) een alternatieve cijferreeks voor de periode 1901-1939. Cijfers over de beroepsbevolking haalt Kjellberg uit Paul Bairochs (1968) onderzoek. Het aantal vakbondsleden baseert Kjellberg op de publicaties van de socialistische vakbondsleider Cornelis Mertens (1925) en Walter Kendall (1975). Op hun beurt beroepen Mertens en Kendall zich op de 'officiële' statistieken van de vakbonden. Hier loopt het spaak. De officiële ledenaantallen van de socialistische en christelijke vakbondsconfederatie zijn niet helemaal vrij van kritiek. Voor de SK (BVV) bijvoorbeeld gebruikt Kjellberg zowel de ledencijfers met als basis de zogenaamde 'ingeschreven leden', als de ledenaantallen gebaseerd op het gemiddelde van de ontvangen bijdragen van het laatste kwartaal (Vandaele, 2002, 9). Niettemin nemen verschillende auteurs de syndicalisatiegraden van Kjellberg over. Ten slotte vinden we ook syndicalisatiegraden voor 1900 en 1910 terug bij de historicus Carl Strikwerda (1997). Cijfers over de beroepsbevolking haalt Strikwerda uit Brian Mitchells (1975) datahandboek. Net als bij de vorige onderzoeken verwijst Strikwerda naar Neuville en de congresverslagen en -rapporten van de vakbondsconfederaties om de vakbondsleden te bepalen. Volledigheidshalve vermelden we dat ook Visser (1994) de Belgische syndicalisatiegraad voor de jaren 1910, 1920, 1930 en 1940 heeft becijferd. Hij baseert zich hiervoor op de eerder vermelde DEUS-database.

We besluiten dat het bestaande onderzoek naar de Belgische syndicalisatiegraad in het interbellum niet alleen schaars en onvolledig is, maar soms ook onbetrouwbaar. Meer betrouwbare cijfers, zoals van het DEUS-project, zijn op hun beurt dan weer vrij toegankelijk.

Bron	Syndicalisatiegraad (jaartal)
DEUS ²	2,7 (1906); 3,7 (1907); 4,5 (1908); 4,8 (1909); 4,9 (1910); 6,1 (1911); 8,2 (1912); 9,3 (1913); 10,2 (1914); 31,1 (1919); 38,6 (1920); 39,0 (1921); 34,4 (1922); 32,6 (1923); 31,1 (1924); 28,0 (1925); 28,1 (1926); 27,2 (1927); 27,4 (1928); 27,4 (1929); 28,3 (1930); 30,4 (1931); 33,2 (1932); 34,0 (1933); 33,5 (1934); 32,0 (1935); 32,5 (1936); 33,3 (1937)
Neuville (1960)	6,89 (1910); 35,05 (1930)
Kjellberg (1983)	2 (1901); 2 (1905); 4 (1907); 5 (1908); 5 (1909); 7 (1910); 6 (1911); 39 (1920); 27 (1925); 28 (1930); 30 (1931); 34 (1932); 35 (1933); 34 (1934); 33 (1935); 34 (1936); 34 (1937); 36 (1938); 35 (1939)
Visser (1994)	5,1 (1910); 38,6 (1920); 28,8 (1930); 33,7 (1940)
Strikwerda (1997)	2,5 (1900); 5,6 (1910)

TABEL 1: DE BELGISCHE SYNDICALISATIEGRAAD VÓÓR 1945 IN VERSCHILLENDE BRONNEN

3. METHODOLOGISCHE OPMERKINGEN

Voordat we de Belgische syndicalisatiegraad in het interbellum bepalen, maken we eerst enkele methodologische aantekeningen. De syndicalisatiegraad is, als ratio, logischerwijze afhankelijk van hoe we de teller en noemer definiëren. Onze aandacht gaat eerst uit naar wat er boven de breukstreep staat, vervolgens naar het onderste deel. Ebbinghaus en Visser (2000a, 11-14, 16-18) vormen hierbij onze leidraad.

3.1. Wat is een vakbond?

De teller van onze breuk hangt uiteraard af van hoe we het begrip 'vakbond' omschrijven. Hoewel het *bon ton* is om Sidney en Beatrice Webb te citeren, is in de literatuur nog steeds, zij het met de nodige nuanceringen, hun definitie, daterend uit 1894, in zwang:

². We verkregen deze gegevens dankzij Bernhard Ebbinghaus van het Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung (MPIfG).

"(a) trade union, as we understand the term, is a continuous association of wage earners for the purpose of improving the conditions of their employment" (geciteerd in Ebbinghaus & Visser, 2000a, 11).

Internationale organisaties, zoals de Internationale Arbeidsorganisatie (IAO) en de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), baseren hun definitie op het Australisch Bureau voor Statistiek. Deze omschrijft een vakbond als:

"an organisation, consisting predominantly of employees, the principle activities of which include the negotiation of rates of pay and conditions of employment for its members" (Visser, 1991, 99; IAO, 1997, 269).

Beide definities bevatten een aantal sleutelementen die om een verdere uitleg vragen.

Ten eerste, om te kunnen spreken van een vakbond, moet er sprake zijn van een zekere mate van 'duurzaamheid'. "A continuous association" klinkt het, ietwat overdreven, in de woorden van de Webbs. Vakbonden overstijgen dus *ad hoc* stakingscomités. Ten tweede zijn vakbonden organisaties waarvan de leden beslissen om vrijwillig toe te treden. Deze beslissing tot toetreding gebeurt natuurlijk niet in een sociaal vacuüm, maar wordt beïnvloed door veelal factoren van sociaal-psychologische aard. Ten derde sluiten we organisaties die, financieel of om andere redenen, gedomineerd worden door werkgevers of zelfstandigen, om evidente redenen, uit. Vakbonden bestaan met andere woorden grotendeels uit personen die (willen) werken in ruil voor een loon of wedde. Ten slotte kenmerken vakbonden zich ook door hun doelstellingen en activiteiten. Een sluitende omschrijving van deze doelstellingen en activiteiten geven, is een bijna onmogelijke opgave. Een oplossing hiervoor is elke organisatie als een vakbond te beschouwen die zichzelf als dusdanig benoemt of identificeert (Hyman, 2001, 210-211). Uiteraard mogen we hierbij criterium drie niet uit het oog verliezen. Niet alleen wordt de teller door de afbakening van het begrip 'vakbond' beïnvloed, maar ook door de vraag hoe vakbonden een vakbondslid definiëren.

3.2. Wie is vakbondslid?

Het onderscheid tussen de zogenaamde 'actieve' en 'passieve' vakbondsleden op de arbeidsmarkt is hier relevant. Passieve vakbondsleden maken, tijdelijk of permanent, geen deel uit van de arbeidsmarkt. Concreet gaat het om bij-

voorbeeld gepensioneerde, dienstplichtige of zieke leden die meestal, geheel of gedeeltelijk, van hun vakbondsbijdrage worden vrijgesteld. Net dit laatste is de aanleiding om deze passieve leden uit de berekening van de syndicalisatiegraad uit te sluiten. Dit neemt niet weg dat deze passieve leden een grotere legitimiteit aan de vakbonden kunnen verschaffen en invloed kunnen hebben op de besluitvorming (en dus beleidsoriëntatie) van de vakbonden. De vraag rijst of we ook de werkloze vakbondsleden uit de teller moeten elimineren.

In de literatuur zijn de meningen hierover verdeeld. Sommigen, zoals Etienne Arcq (1993, 18), argumenteren dat vakbonden ook invloed op het werklozenbeleid kunnen uitoefenen. Daarom, redeneert hij verder, is er ook geen reden om werkloze vakbondsleden niet in de berekening van de syndicalisatiegraad op te nemen. Deze argumentatie is problematisch bij het vergelijken van syndicalisatiegraden tussen landen met het zogenaamde 'Gentse systeem' (of een variëte ervan) en landen zonder dit systeem. Het Gents systeem verwijst in essentie naar de ontstaansplaats van een stelsel waarbij de overheid de werkloosheidsfondsen van de vakbonden subsidieert (Vanthemsche, 1989; Van Daele, 2002, 59-90).³ In een dergelijk systeem hebben werklozen er dus alle belang bij om vakbondslid te worden én te blijven omdat de vakbonden de (meestal) facultatieve werkloosheidsverzekering controleren (Rothstein 1992; Western 1997; Scruggs & Lange, 2001; Scruggs, 2002). Omgekeerd, vanuit een vakbondsperspectief, verwerven vakbonden in een Gents systeem controle over de arbeidsmarktpositie van werklozen. Om vergelijkingen niet op de klippen te laten lopen, opteren de meeste auteurs om een netto- en brutosyndicalisatiegraad te becijferen. De nettosyndicalisatiegraad is niets anders dan de brutosyndicalisatiegraad gecorrigeerd voor de passieve en werkloze vakbondsleden. Hoe bepalen we nu de noemer van onze deling?

3.3. Wie is een potentieel vakbondslid?

Opnieuw rijzen hier moeilijkheden. Centraal staat de vraag welke categorieën we al dan niet wèren uit de beroepsbevolking om tot de potentiële vakbondsleden te komen. Wie de vakbond als potentieel lid beschouwt, is uiteraard afhankelijk van tijd en plaats. Elke vergelijkingsbasis is echter zoek wanneer

³. We gebruiken hier de term 'Gents systeem' in zijn ahistorische betekenis. Met dit begrip verwijzen we zodoende naar alle systemen waarbij de overheid ruim plaats inruimt voor de vakbonden in de (vrijwillige) werkloosheidsverzekering.

we de noemer telkens weer spatio-temporeel herdefiniëren. Een aantal categorieën kunnen we (mogelijks) uitsluiten. Per definitie zijn werkgevers en zelfstandigen van het potentiële vakbondslidmaatschap uitgesloten. Wat de gepensioneerden betreft, stellen er zich evenmin weinig interpretatieproblemen. Daar de gepensioneerden, ook al zijn sommigen lid van een vakbond, geen deel van de beroepsbevolking uitmaken, plaatsen we ze niet in de noemer. We nemen wel de werklozen als potentiële vakbondsleden op. Hier zijn twee redenen voor. Vooreerst voorzien vakbonden in specifieke tarieven voor werklozen. Daarnaast zou de syndicalisatiegraad in tijden van werkloosheid de neiging vertonen, althans in eerste instantie, om kunstmatig te verhogen wanneer we werklozen niet in de noemer aantekenen (Bain & Price, 1980, 7). De noemer komt aldus nagenoeg overeen met de afhankelijke beroepsbevolking zoals gedefinieerd door de IAO en de OESO.⁴

4. MODELLERING VAN DE BELGISCHE DATA

We confronteren de hierboven beschreven methodologische inzichten met de Belgische data. Zoals alle statistische informatie moet vanzelfsprekend ook de data voor België voldoen aan de criteria van beschik- en betrouwbaarheid. We overlopen deze richtlijnen voor de teller en de noemer van onze breuk. Voorafgaand willen we de waarschuwing van de historica Hudson (2000, 16) meegeven: "Data from the past, whether quantitative or qualitative, will always be unreliable or unrepresentative to some degree". Dit gaat in het bijzonder op voor de sociale data die wij gebruiken. Er zit niets anders op dan te roeien met de riemen die we hebben. Daarom zal het retrospectieve hantieren van de methodologie ons – bijna vanzelfsprekend – nopen tot enige begripsmatige vrijblijvendheid.

4.1. De teller

Als nationaal opgerichte vakbondsorganisaties voldoen zowel de socialistische Syndikale Kommissie (SK), in 1937 omgevormd tot het Belgisch Vak-

⁴ De afhankelijke beroepsbevolking wordt omschreven als de "persons who work for a public or private employer and receive remuneration in the form of wages, salary, commission, tips, piece-rates, or payment in kind" en de werklozen als de "persons who are not in paid employment (as defined above), are available for work and seek gainful employment" (geciteerd in Ebbinghaus & Visser, 2000a, 18).

verbond (BVV), als het Algemeen Christelijk Vakverbond (ACV) en de Nationale Centrale van Liberale Vakbonden in België (NCLVB) aan de vier criteria. Het afbakenen van de teller is dus vrij eenvoudig. Op basis van criterium twee (*cf. supra*) sluiten we patronale sociale verzekeringskassen, bedrijfspvakbonden of gele vakbonden, zoals de Union Syndicale Interprofessionnelle des Travailleurs de l'Industrie (USITI), uit. Het is zonneklaar dat het patronaat, zowel qua infrastructuur, propaganda en werking, de overhand had in deze organisaties (Vanthemsche, 1989, 86). Het gebrek aan betrouwbare en consistente data verhindert het opnemen van Vlaams-nationalistische en communistische vakbondsorganisaties in de teller.⁵ De weinig belangrijke onafhankelijke vakbonden, zoals het Nationaal Onafhankelijk Verbond der Arbeiders en het Kartel van Onafhankelijke Syndicaten der Openbare Diensten van België, laten we om vergelijkbare redenen eveneens buiten beschouwing (Chlepner, 1972, 287-289). We beperken ons dus tot de drie grote confederaties die ook na 1945 het vakbondlandschap domineren.

Indien we de beschikbare ledencijfers van de respectieve vakbondsorganisaties in ogenschouw nemen, stuiten de eerder aangehaalde methodologische opmerkingen over de passieve en actieve vakbondsleden op een aantal praktische bezwaren. De beschikbare ledencijfers voor het ACV hebben doorgaans betrekking op de actieve, maar soms ook op de passieve leden. De betrouwbaarheid van de ACV-cijfers neemt toe vanaf 1922 (Pasture & Mampuy, 1990, 64-67). Over de ledenaantallen van het NCLVB zijn de bronnen dun gezaaid. Voor de jaartallen 1930 en 1931 vinden we geen betrouwbare bronnen terug. Verder blijven we voor de meeste ledentallen in het ongewisse over het moment en de basis van registratie. Deze bronnenproblematiek heeft tot gevolg dat we de syndicalisatiegraad becijferen zonder én met de NCLVB-ledencijfers. Wat de SK in de tussenoorlogse periode betreft, baseren we ons op de ledenaantallen op basis van de actieve leden. Over een SK-cijferreeks die zowel de actieve als passieve leden omvat, beschikken we eveneens, maar de betrouwbaarheid van deze reeks is bijzonder twijfelachtig (Vandaele, 2002, 9). Gezien het registratiemoment van de ACV- en NCLVB-ledencijfers de datum van 31 december vermeldt, opteren we ervoor om de vierde kwartaalcijfers van de SK te hanteren. Tot slot kunnen we wel vermoeden dat verscheidene vakbondscentrales hun ledenaantallen, via een zogenaamde 'propagandacoëfficiënt' *c.q.* correctiecoëfficiënt opsmukken, maar of dit op een systematische manier in het interbellum

⁵. Over de Vlaams-nationale vakbonden, zie Creve (1998); De Wever (1998). Over de communistische vakbonden, zie onder andere Strikwerda (1988, 282-283, 287-289).

gebeurde, is weinig waarschijnlijk (Pasture & Mampuys, 1990, 81; Vandaele, 2002, 11-12).

Rest er ons nog de problematiek over de netto- en brutosyndicalisatiegraad. Voor geen enkele vakbondsorganisatie beschikken we over een consistente reeks van het aantal passieve en werkloze vakbondsleden. Bijgevolg kunnen we enkel de brutosyndicalisatiegraad becijferen. Zo erg is dat niet: vanuit comparatief oogpunt levert dit nauwelijks problemen op. Vóór de Tweede Wereldoorlog fungeert immers nog, in bijna het merendeel van de (Westerse) landen, het Gentse Systeem (Western, 1997, 54). Bovendien kunnen we de relevantie van de nettosyndicalisatiegraad in vraag stellen. Er is namelijk een bijzonder grote correlatie tussen de netto- en brutosyndicalisatiegraad in deze landen (Visser, 1994, 174; Western, 1997, 15).

Vóór 1924 hebben de ACV-ledencijfers betrekking op alle vakbonden die zich 'christelijk' noemen. Betrouwbare en volledige ACV-ledenaantallen voor 1923 en 1934 ontbreken in de studie van Pasture en Mampuys; we beroepen ons noodgedwongen op Neuville. De cijferreeks voor de NCLVB start niet bij de oprichting van de nationale werkloosheidskas in 1930, maar wel in 1932 en eindigt in 1939. Zoals al aangegeven, slaan de ledencijfers voor de socialistische vakbeweging op het vierde kwartaal voor de periode 1898-1936. Wegens het ontbreken van enige andere cijfers hebben de BVV-ledenaantallen betrekking op de zogenaamde 'ingeschreven leden' voor de jaartallen 1938 en 1939. Voor deze jaren zijn de cijfergegevens op het niveau van de centrales eveneens niet beschikbaar. Voor bepaalde jaartallen geldt dit ook voor enkele ACV-centrales. Naast andere centrales gaat het om de centrale 'papier en boek' en de kleding- en voedingscentrale in 1923 en de tabaks- en mijncentrale in 1936. Gezien de structuur zijn er tot slot geen NCLVB-ledencijfers voorhanden op een gedesaggregeerd niveau.

4.2. De noemer

Het bepalen van de Belgische afhankelijke beroepsbevolking in het interbellum is om een aantal redenen niet evident. Vooreerst is er een algemeen gebrek aan data voor deze turbulente periode (De Brabander, 1984, 142). Gegevens over de beroepsbevolking voor de jaren 1910, 1920, 1930 en 1947 kunnen we direct afleiden uit het datahandboek van Flora e.a. (1987, 464,

466-467), maar daarmee houdt het op.⁶ Daarnaast zijn deze bestaande tellingen onderling nauwelijks vergelijkbaar op een gedesaggregeerd niveau door een gebrek aan een uniform begrippenapparaat en eenvormige criteria. Ten slotte concentreren de bestaande analyses zich vooral op de secundaire sector.

Een belangrijk voorbeeld van dergelijk onderzoek is de studie van Martine Goossens (1987). Op basis van de volkstellingen en arbeidskrachtenquêtes reconstrueert Goossens door middel van schattingsmethodes het aantal tewerkgestelden en werklozen in de industriële bedrijven of, zeg maar, de secundaire sector voor de periode 1920-1939. Omdat de reconstructie van Goossens slechts gedeeltelijk is, vinden we er deze categorieën niet in terug: de arbeiders tewerkgesteld in de handel, de huisarbeiders, de Belgische arbeiders werkend in het buitenland, de bedienden en het overheidspersoneel. Omwille van het ontbreken van gegevens en de problemen met het consistent toepassen van de methodologie zijn de categorieën 'visserij' en 'transport' niet in de reconstructie opgenomen. De reconstructie omvat wel de categorieën 'mijnen', 'groeven', 'metaal', 'keramiek', 'glas', 'chemie', 'voeding', 'textiel', 'kleding', 'bouw', 'hout', 'huiden', 'tabak', 'papier', 'boek' en 'kunst'.

Doordat in het ledenbestand van het ACV en de SK de secundaire sector sterk domineert (Pasture & Mampuys, 1990, 107; Vandaele, 2002, 25), opent de reconstructie van Goossens perspectieven om op gedesaggregeerd niveau de syndicalisatiegraad na te gaan. Enige omzichtigheid bij het interpreteren van deze syndicalisatiegraden is aangeraden. Vooreerst is de noemer gebaseerd op schattingen. Bovendien is het duidelijk dat teller en noemer betrekking moeten hebben op dezelfde industriële sector. Deze laatste opmerking gaat ten slotte ook op voor de teller op zich. De sectorale afbakeningen van de centrales van de twee vakbondsorganisaties stemmen immers niet noodzakelijk met elkaar overeen.

Om de bovenstaande redenen is het aantal sectorale syndicalisatiegraden dat we kunnen becijferen beperkt (*cf.* Neuville, 1959c, 2). Zo kunnen we de syndicalisatiegraad binnen de categorieën 'groeven', 'keramiek', 'glas', 'chemie', 'bouw' en 'hout' niet berekenen omdat het in de teller niet mogelijk is om een onderscheid tussen deze categorieën te maken. Vooral de Algemene Centrale van de SK speelt ons parten. Vervolgens moeten we een aantal categorieën

⁶ Voor de betreffende jaren controleerden we de cijfers in het datahandboek met de volkstellingen. De omvang van de beroepsbevolking voor 1920 is foutief berekend. Voor dit jaartal grijpen we daarom terug naar de oorspronkelijke bron. We passen daarbij de methodologie toe die in het datahandboek wordt gebruikt.

groeperen zodat teller en noemer met elkaar overeenkomen. In tegenstelling tot de SK voorziet het ACV niet in een aparte centrale voor de categorieën 'papier', 'boek', 'kleding' en 'huiden'. Gezien de nauwe sectorale gelijkenis voegen we de categorieën 'kleding' en 'huiden' en 'papier' en 'boek' samen. We nemen daarbij de naam over van de belangrijkste categorie. Gezien het ondergeschikte belang van de categorie 'kunst' – enkel de SK beschikt over een dergelijke centrale die in 1934 ophoudt te bestaan – valt deze categorie buiten onze bijdrage. Voor de resterende categorieën stellen er zich weinig tot geen problemen. Bij de categorie 'voeding' voegen we in de teller het hotelpersoneel bij de voedingscentrale. Voor zover we kunnen inschatten, stroken teller en noemer *quasi* volledig met elkaar in de categorieën, 'mijnen', 'metaal', 'textiel' en 'tabak'.

Gegeven het open karakter van de Belgische economie sinds 1860 is tot slot het onderscheid tussen exportgeoriënteerde en binnenlandse nijverheidstakken of tussen de zogenaamde 'beschutte' en 'onbeschutte' sectoren een interessante tweedeling (*cf. infra*) (Scholliers, 1985, 91).⁷ Voor het opstellen van deze dichotomie baseren we ons op de studie van Isabelle Cassiers (1989, 35-38) (Tabel 2). Zij bepaalt het verschil tussen de onbeschutte en beschutte sectoren op basis van twee elementaire indicatoren. Enerzijds door de verhouding tussen de exporten en de productie gemeten in volume of in waarde. Anderzijds door de verhouding tussen de importen en de beschikbare productie. Dit laatste is de som van productie en importen, maar zonder de exporten. Concreet vallen de sectoren 'mijnen', 'metaal', 'textiel' onder de onbeschutte sectoren. Over de sectoren 'papier' en 'huiden' valt te redetwisten, maar onze eerdere indeling blijven we nu eenmaal aanhouden. Daarom voegen we deze 'ambigue' sectoren respectievelijk samen bij de beschutte sectoren 'boek' en 'kleding'. Over de sector 'tabak' blijft Cassiers in het ongewisse.

Tot slot is, net zoals bij de sectorale syndicalisatiegraden, op zijn minst een gelijkaardige voorzichtigheid op zijn plaats voor de syndicalisatiegraad op geaggregeerd niveau. We herinneren eraan dat de omvang van de afhankelijke beroepsbevolking slechts voor een aantal jaren bekend is. Een lineaire interpolatie vult de ontbrekende jaren aan. Een exacte benadering van de reële ontwikkeling van de afhankelijke beroepsbevolking is uiteraard met de methode van de lineaire interpolatie uitgesloten. Conjuncturele schommelingen in de tussenliggende periode gaan verloren. Maar ook andere onderzoeken hanteren eveneens – noodgedwongen – deze methode (*cf. Bain & Price,*

⁷ Dit is natuurlijk een theoretische abstractie. In werkelijkheid is geen enkele sector geheel afhankelijk van één markt, maar gaat het om gradatieverschillen.

1980). De resultaten hebben dus veeleer een indicatieve waarde. Dit betekent nog niet dat we geen relevante uitspraken kunnen doen over de ontwikkeling en omvang van de syndicalisatiegraad in het algemeen en tussen de onbeschutte en beschutte sectoren in het bijzonder.

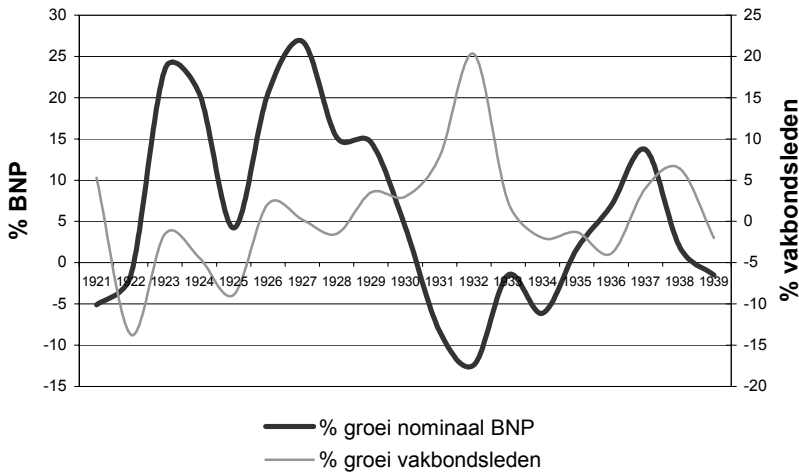
Openingsgraad	Bedrijfstak
> 70%	Gewalst zink, onbewerkt leder, vensterglas, rubber, krijt
50 < 70%	Gewalst staal, onbewerkt lood, linnen, hennep, jute, kunstzijde, geraffineerde suiker, marmer
30 < 50%	Onbewerkt zink, katoenen weefsel, wol, kunstcement, kalk, papier, vezelplaat
10 < 30%	Katoendraad, onbewerkte suiker, glucose, alcohol, gist, tegels, leisteen, baksteen, leder
< 10%	Gietijzer, onbewerkt staal, schoenen, meel, bier, margarine

TABEL 2: OPENINGSGRAAD PER BEDRIJFSTAK, 1930-1936⁸

5. DE EVOLUTIE EN HOOGTE VAN DE SYNDICALISATIEGRAAD

Elke ratio is vanzelfsprekend afhankelijk van de ontwikkeling van teller en noemer. We beginnen bij deze eerste. *Grosso modo* zijn de bevindingen over de vakbondsledenevolutie in het interbellum bekend. Het totale aantal leden neemt na de Eerste Wereldoorlog spectaculair toe: van een kwart miljoen er voor, naar meer dan een half miljoen leden erna (*cf.* Leboutte e.a., 1998, 150). Na 1921 daalt het totale aantal leden stelselmatig tot 1925. Na een toename in 1926 stabiliseert het ledental. Begin de jaren dertig is er opnieuw sprake van een forse stijging. Deze toename houdt aan tot 1933. Vervolgens vermindert het globale ledental terug, maar blijft ruim boven de 800.000 leden. Vanaf 1937 tekent er zich andermaal een stijging op, maar de nakende oorlogssperikelen maken deze weldra ongedaan. Het is niet de bedoeling om in deze bijdrage omstandige verklaringen te geven voor de ontwikkeling van het vakbondslidmaatschap in het interbellum. Dit vraagt een andere onderzoekspzet. Wel willen we een aantal cijferindicaties duiden om dusdanig onderzoek op sporen te zetten.

⁸ Bron: Cassiers (1989, 36).

FIGUUR 1: DE JAARLIJKSE PROCENTUELE WIJZIGING IN HET BNP EN HET VAKBONDSLIDMAATSCHAP, 1921-1939⁹

Om het fluctuerende vakbondslidmaatschap doorheen de tijd te verklaren, is een tijdreeksonderzoek een geschikte methode (zie bijvoorbeeld Bain & Elsheikh, 1976). Dergelijke tijdreeksanalyses verklaren de wijzigingen in het vakbondslidmaatschap op basis van individuele beslissingen die op een indirecte manier worden beïnvloed door veranderingen in (voornamelijk) macro-economische grootheden zoals inflatie, lonen en werkloosheid. Het patroon van de jaarlijkse fluctuatie in het vakbondslidmaatschap en het nominale Bruto Nationaal Product (BNP) vertoont *prima facie* enige bewijsgrond voor de invloed van het macro-economische verloop op het vakbondslidmaatschap (Figuur 1).

Bijna geheel de jaren twintig correspondeert de evolutie in het BNP opvallend positief met de ontwikkeling in het vakbondslidmaatschap. Een dalende groei in het BNP gaat gepaard met een afnemende groei in het vakbondslidmaatschap en *vice versa*. Een aanwakkerende conjunctuur reflecteert aldus de dalende kosten van het vakbondslidmaatschap en de verzwakte motieven van het patronaat om oppositie tegen de vakbonden te voeren. Het omgekeerde gebeurt bij een slabakkende conjunctuur. Onder meer omwille van slinkende

⁹. Bron: BNP: Clement (1995, Bijlage 1: BNP en indici); Vakbondslidmaatschap: Bijlage 1. Eigen berekeningen. De jaarlijkse procentuele wijziging in het vakbondslidmaatschap ondergaat geen noemenswaardige wijzigingen zonder de NCLVB.

winstmarges verhoogt het verzet van het patronaat tegen de vakbonden en dit maakt bijgevolg het vakbondslidmaatschap minder aantrekkelijk. Opvallend is dat enkel in 1922 het verloop in het ledenaantal niet parallel loopt met de ontwikkeling in het BNP. Deze afwijking verklaart zich wellicht grotendeels door een aantal psychologische factoren (Pasture & Mampuy, 1990, 90; Messiaen & Musick, 1998, 51-53). In 1922 verzeilt de Belgische Werkliedenpartij (BWP) opnieuw in de oppositiebanken. Het verschil tussen de hooggespannen verwachtingen en de vele aspiraties net na de Eerste Wereldoorlog en de uiteindelijk uit de wacht gesleepte verworvenheden maakt dat een groot aantal vakbondsleden uit ontgoocheling met de vakbeweging afhaken. Niet toevallig zet het patronaat in datzelfde jaar terug het 'tegenoffensief' in.

Het louter inbrengen van macro-economische variabelen is tevens ontoereikend om het fluctuerende vakbondslidmaatschap in de periode na 1929 te verklaren. Vanaf dan tot 1933 is er een opvallende divergerende evolutie tussen de groei in het vakbondslidmaatschap en in het BNP. Zonder twijfel verklaart het Gentse systeem of de door de vakbonden gecontroleerde vrijwillige werkloosheidsverzekering deze discrepantie. Na 1933 verloopt de evolutie in het vakbondslidmaatschap terug vrij conform met de ontwikkelingen in het BNP. De restrictiepolitiek van de regering, die onder andere beperkingen aan de werkloosheidsvergoeding stelt, laat zijn sporen na (Vanthemsche, 1989, 117-124; Goossens e.a., 1989, 297-299). Niettemin illustreren de daling in de groei van het BNP en de stijging in de groei van het aantal vakbondsleden in 1938 opnieuw de werking van het Gentse systeem. Hoe evolueert nu de noemer?

In de periode 1920-1930 neemt de beroepsbevolking in de industrie met 9,9% toe: van 5.113.941 naar 5.618.550 (Goossens, 1988, 114-116, 121-122). De uitstoot van één vierde van de landbouwarbeiders naar de industriële sector is een deel van de verklaring. De intensievere inschakeling van vrouwelijke arbeidskrachten op de arbeidsmarkt vervolledigt de verklaring – vooral de teloorgang van de huisnijverheid speelt hierin een rol. De aanvankelijke werkloosheid van begin de jaren twintig slinkt snel weg en neigt naar volledige tewerkstelling in de periode 1926-1929. Deze situatie is van korte duur. De werkloosheid domineert op economisch, politiek en sociaal vlak de jaren dertig. In nog geen drie jaar tijd ontwikkelt de werkloosheid in de industrie zich van nauwelijks 2 naar 20%. In de jaren 1930-1937 neemt de industriële beroepsbevolking met zo'n 90.000 eenheden af. Toch is dat nog altijd zo'n 10.000 eenheden meer dan in 1920. Verder loopt het aantal bedienden op van

296.974 in 1910 tot 505.920 in 1930 (Vanthemsche, 1988, 223). Ten slotte neemt ook het aantal ambtenaren gestadig toe (Clement, 1995, 156, 163-164). Zo evolueert het personeelsbestand in de centrale overheidsadministratie van 34.758 in 1920 naar 44.000 in 1938 en stijgt het personeel in het rijksonderwijs van 3.775 in 1920 naar 7.716 in 1938. Confronteren we de teller en noemer met elkaar, dan ziet het plaatje er zo uit.

Jaar	Vakbondsleden		Afhankelijke Beroepsbevolking (x 1.000)	Syndicalisatiegraad	
	I: SK (BVV) +ACV	II: I+NCLVB		I: SK (BVV) +ACV	II: I+NCLVB
1910	-	-	2.402	-	-
1919	641.890	641.890	2.282	28,1	28,1
1920	844.241	844.241	2.269	37,2	37,2
1921	889.338	889.338	2.304	38,6	38,6
1922	767.213	767.213	2.340	32,8	32,8
1923	755.383	755.383	2.375	31,8	31,8
1924	722.217	722.217	2.411	30,0	30,0
1925	658.095	658.095	2.446	26,9	26,9
1926	671.855	671.855	2.481	27,1	27,1
1927	673.079	673.079	2.517	26,7	26,7
1928	662.977	662.977	2.552	26,0	26,0
1929	686.012	686.012	2.588	26,5	26,5
1930	706.569	706.569	2.623	26,9	26,9
1931	761.775	761.775	2.617	29,1	29,1
1932	872.971	916.135	2.610	33,4	35,1
1933	895.986	938.275	2.604	34,4	36,0
1934	855.496	919.236	2.597	32,9	35,4
1935	835.625	907.625	2.590	32,3	35,0
1936	823.315	871.783	2.584	31,9	33,7
1937	854.181	906.736	2.577	33,1	35,2
1938	907.662	964.661	2.571	35,3	37,5
1939	886.093	945.636	2.564	34,6	36,9
1947	-	-	2.511	-	-

TABEL 3: SYNDICALISATIEGRAAD, 1919-1939¹⁰

De syndicalisatiegraad in het interbellum evolueert van 28,1% in 1919 naar 34,6% in 1939 (Tabel 3). Een dieptepunt is er in 1928 (26%); een hoogtepunt in 1921 (38,6%). Gemiddeld bedraagt de syndicalisatiegraad zo'n 31,2% en wijkt zo'n 3,8% af van dit gemiddelde. Vóór de Eerste Wereldoorlog is de

¹⁰. Bron: Vakbondsleden: Bijlage 1; Afhankelijke beroepsbevolking: 1920: Ministère de l'Intérieur et de l'Hygiène, (1926, 232-257); 1910, 1930, 1947: Flora e.a. (1987, 464, 466-467). Lineaire interpolatie.

Belgische syndicalisatiegraad, in vergelijking met landen met een gelijkaardige industriële ontwikkeling, vrij laag (Visser, 1994, 165; Strikwerda, 1997, 150). In het interbellum haalt België deze landen in.

Zowel in absolute als in relatieve termen is de vakbeweging in Vlaanderen omvangrijker dan in Wallonië (Pasture, 2000, 36-37, 40). De Vlamingen maken de meerderheid uit in de SK en het ACV. Deze Vlaamse dominantie is sterk uitgesproken in bijna elke centrale van het ACV. In de SK daarentegen houden de Vlaamse en Waalse centrales elkaar min of meer in evenwicht en is er in sommige centrales een Waalse meerderheid. Deze Vlaamse dominantie vertaalt zich ook in relatieve termen. Volgens Neuville (1959a, 3) bedraagt al in 1910 de 'Vlaamse' syndicalisatiegraad één derde meer dan de 'Waalse': 8,8 versus 5,9% – de syndicalisatiegraad in Brabant belooft 4,6%. Twintig jaar later is deze kloof vergroot: 48,9 versus 29,8% (Brabant: 17,4%) (Neuville, 1959b, 3-4, 6).

	1914	1919	1921	1923	1925	1927
ACV	48,8	10,1	22,5	24,7	20,2	23,0
SK	51,2	89,9	77,5	75,3	79,8	77,0
Totaal	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0
	1929	1931	1933	1935	1937	1939
NCLVB	-	?	4,5	7,9	5,8	6,3
ACV	26,4	31,4	32,4	32,7	33,6	35,9
SK BVV	73,6	68,6	63,1	59,3	60,6	57,8
Totaal	100,0	100,0	100,0	99,9	100,0	100,0

TABEL 4: VAKBONDSMONOPOLIE (%), 1914-1939¹¹

Voor de Eerste Wereldoorlog zijn de SK en het ACV aan elkaar gewaagd (Tabel 4). Dit verandert net na de eerste wereldbrand: is de ledentoelooop bij de SK fenomenaal, dan ziet het er totaal anders uit voor het ACV (Mampuy, 1991, 162-164). Net die provincies waar het ACV veel leden telde, hadden sterk te lijden onder de oorlogsomstandigheden. Worstelend met communautaire en ideologische onenigheid in eigen rangen telt het ACV ongeveer 65.000 leden in 1919. Datzelfde jaar heeft de SK meer dan een half miljoen leden. Een syndicaal monopolie weet het ACV te verijdelen door de vrijheid van vereniging strafrechterlijk te beschermen (Luyten, 1995, 17). In

¹¹ Bron: Bijlage 1. Eigen berekening.

de jaren 1920 en 1921 kent de SK een nooit geziene aanhang, maar tijdens de verdere jaren twintig neemt het ledenaantal af.

De ledenevolutie voor het ACV contrasteert enigszins met deze van de SK. Tot 1925 kent het ACV een wisselend ledenverloop. Nadien neemt het leden-cijfer gestaag toe. Vanaf 1929 stijgt het ACV-ledental fors en ook bij de SK is er dan terug sprake van een opklimmend ledencijfer. In de loop van de zomer van 1930 wordt ook België definitief geconfronteerd met een algemene economische depressie. Een massale werkloosheid is het gevolg wanneer de sterk op exportgerichte Belgische economie op de klippen loopt door de ineenstorting van de internationale handel. Deze omvangrijke werkloosheid heeft belangrijke consequenties voor de Belgische vakbeweging.

Er kondigt zich een onderlinge verschuiving aan tussen de vakbonden: de ledenaanwas is groter bij het ACV (en ook bij de liberale vakbonden) dan bij de SK. Langzaamaan aanvaardt de SK dan ook het ACV als een mogelijke medestander (Clement, 1992, 24). Het tanende vakbondsmonopolie van de SK komt sterk tot uiting in de jaren dertig. Een aantal elementen spelen hierin een rol (Vanthemsche, 1989, 54; Strikwerda, 1988, 293-294). Precies die sectoren, gebieden en sociologische groepen waar het ACV traditioneel sterk staat, worden getroffen door werkloosheid. Naast deze gunstige karakteristieken van de werkloosheid voor het ACV is ook het ideologische onderscheid tussen het ACV en de SK van belang. Terwijl het Gentse systeem uitstekend in het subsidiariteitsprincipe van de christen-democratie past, worstelt de SK er (theoretisch) mee. Bovendien slaagt het ACV er beter in om vrouwen en jongeren te rekruteren.

6. DE SYNDICALISATIEGRAAD BINNEN ENKELE SECUNDAIRE SECTOREN

Een vergelijking tussen de onbeschutte en beschutte sectoren toont aan dat deze eerste domineren in het ledenbestand van het ACV en de SK. Dit is niet verwonderlijk: verhoudingsgewijs is de tewerkstelling groter in de onbeschutte sectoren (56 à 59%) dan in de beschutte sectoren (19 à 23%) (Cassiers, 1989, 39).¹² De syndicalisatiegraad binnen de sectoren neutraliseert dit laatste gegeven en levert een scherper beeld op. Toch valt dit beeld te

¹² Voor zo'n 18 à 25% van de totale tewerkstelling is het dus niet uit te maken tot welke categorie – onbeschutte of beschut – de sector behoort.

nuanceren. Voor slechts een aantal secundaire sectoren zijn we in staat om de syndicalisatiegraden te berekenen. De dataproblemen in acht genomen, is de betrekkelijke waarde van deze syndicalisatiegraden vanzelfsprekend belangrijker dan de absolute waarde ervan. In het bijzonder draagt het mogelijke verschil in de hoogte en evolutie van de syndicalisatiegraad tussen de onbeschutte en beschutte sectoren onze belangstelling weg. Deze dichotomie in marktorientatie levert een aantal boeiende vaststellingen en onderzoekpistes op voor verdere studie. Dit laatste gaan we straks na. Eerst concentreren we ons op het cijfermateriaal zelf.

6.1. Globaal

Voor de periode 1920-1937 bedraagt de gemiddelde syndicalisatiegraad, met uitzondering van de mijnnijverheid, meer dan 50% in de onbeschutte sectoren (Tabel 5). De gemiddelde syndicalisatiegraad in de beschutte sectoren ligt veel lager. Afgaande op de standaardafwijking vertoont de syndicalisatiegraad grotere fluctuaties rond het gemiddelde in de onbeschutte sectoren dan in beschutte sectoren. Ten slotte vertoont de omvang en de evolutie van de syndicalisatiegraad in de sector 'tabak' eerder gelijkenissen met de onbeschutte sectoren.

Bij de uitzonderlijke hoge syndicalisatiegraad van 1920 in de metaalsector kunnen we een vraagteken plaatsen. De datareeks van Scholliers bevestigt dit. Zijn syndicalisatiegraad ligt meer dan 30% lager. Zich beperkend tot 1920 berekende hij de syndicalisatiegraad voor een aantal sectoren op basis van het aantal tegen werkloosheid verzekerde arbeiders tegenover het totale aantal arbeiders in een sector. Ondanks de (betwistbare) berekeningswijze blijft ook het onderscheid tussen de onbeschutte en beschutte sectoren overeind bij Scholliers. Alleen Scholliers' syndicalisatiegraad voor de mijnsector in 1920 roept vragen op. Zo tekent Jean Puissant (1994, 102) bij de socialistische mijnwerkerscentrale op dat "Après la guerre, une brève tentative de syndicalisation forcée gonfle les effectifs plus encore que l'essor général des syndicats". Uit de data van Puissant (1994, 99-103) maken we een syndicalisatiegraad van 76,0% op in 1920. Een syndicalisatiegraad die dichter bij onze resultaten ligt. Verder stellen de statistische gegevens van Puissant ons in staat om onze syndicalisatiegraad voor de mijnsector (gedeeltelijk) te verifiëren. De jaren 1928, 1929 en 1936 ontbreken in Puissants cijferreeksen. We bekomen een gemiddelde syndicalisatiegraad in de mijnsector van 53,0% met

een standaardafwijking van 10,5% in de periode 1920-1938. Opnieuw is dit qua grootorde in overeenstemming met onze berekeningen. Eenzelfde vaststelling geldt voor het becijferen van de syndicalisatiegraad voor de mijn-, textiel en metaalindustrie in 1930 door Neuville (1959c, 4).

	Onbeschutte sectoren			Beschutte sectoren			Tabak
	Mijnen	Textiel	Metaal	Boek	Kleding	Voeding	
1920	71,2	73,0	98,5	54,7	34,8	27,7	78,6
1921	63,3	85,5	87,3	50,8	31,6	27,8	78,2
1922	52,5	77,7	73,7	47,6	28,1	21,0	75,2
1923	46,2	66,2	68,7	?	?	?	70,4
1924	45,4	61,2	66,4	47,2	25,5	17,3	69,9
1925	37,9	57,8	58,9	45,3	20,9	15,7	61,0
1926	38,2	59,3	56,1	40,4	22,8	16,3	57,8
1927	39,0	64,6	53,4	39,0	21,2	16,9	58,6
1928	35,7	67,5	51,4	38,3	20,2	14,0	63,7
1929	36,9	71,7	53,7	39,1	19,4	15,0	67,6
1930	36,2	74,4	52,3	39,1	18,9	14,5	71,6
1931	35,4	87,2	56,4	38,5	20,1	15,5	70,1
1932	44,7	96,0	67,0	38,2	22,6	17,3	70,3
1933	46,7	93,3	71,2	38,3	23,3	17,4	64,6
1934	50,1	79,1	68,4	36,2	21,6	18,1	55,6
1935	44,5	69,3	70,5	36,9	20,9	18,5	51,5
1936	?	72,3	71,4	35,2	21,8	20,1	?
1937	42,0	72,1	76,3	36,1	22,4	21,5	55,4
\bar{x}	45,0	73,8	66,8	41,2	23,4	18,5	65,9
s	7,0	8,5	9,5	4,7	3,1	3,0	6,9
Scholliers 1920	36	86	63	69- 23 ¹³	11	21	71
Neuville 1930	36	60,3	59,1	-	-	-	-

TABEL 5: SYNDICALISATIEGRAAD IN VERSCHILLENDE SECUNDAIRE SECTOREN, 1920-1937¹⁴

¹³ In de sector 'boek' bedraagt de syndicalisatiegraad 69% en in de papiernijverheid 23%.

¹⁴ Bron: Scholliers (1985, 90-91); Neuville (1959c, 4); SK, Congresverslagen (1920-1937); BVV, Congresverslag (1938); Pasture en Mampuys (1990, 165-169); Goossens (1989, bijlage, 6-7). Eigen berekeningen. Ontbrekende jaartallen bij de berekening van \bar{x} en s: 1923 en 1936.

6.2. Onderlinge verhoudingen tussen SK en ACV

Voor alle zeven secundaire sectoren becijferen we de syndicalisatiegraad verdeeld over het ACV en de SK (BVV) (Tabel 6). We presenteren slechts de cijfers voor een aantal gestileerde jaren (1920, 1925, 1930, 1935 en 1937).¹⁵ In alle zeven secundaire sectoren hinkt het ACV achterop ten opzichte van de SK (BVV). In de mijn- en metaalsector – twee sleutelsectoren van de Belgische economie in het interbellum – en in de kledingsector en de papier- en boeknijverheid is de onderlinge verhouding sterk onevenwichtig. In de voedingssector, maar vooral in de textielsector, is de ongelijke verhouding tussen de syndicalisatiegraad van het ACV en deze van de SK (BVV) dan weer minder uitgesproken. In de voedingssector bereikt het ACV zelfs een licht overwicht op het BVV op het einde van de jaren dertig.

		Onbeschutte sectoren			Beschutte sectoren			Tabak
		Mijnen	Textiel	Metaal	Boek	Kleding	Voeding	
A C V	1920	5,1	24,4	5,6	10,9	8,5	11,4	19,3
	1925	3,3	21,8	6,8	6,3	3,9	4,0	16,8
	1930	3,6	35,5	10,1	7,7	5,7	4,0	24,2
	1935	7,7	30,9	19,3	11,8	7,3	9,6	18,2
	1937	8,4	32,6	20,9	10,8	8,0	11,2	18,5
	\bar{x}	5,0	31,9	11,6	8,3	6,8	6,8	18,9
	s	2,0	5,5	5,1	1,8	0,9	2,8	3,0
S K - B V V	1920	66,2	48,6	92,9	43,8	26,3	16,4	59,3
	1925	34,6	36,4	52,1	39,1	17,1	11,7	44,3
	1930	32,6	38,9	42,1	31,4	13,2	9,5	47,4
	1935	36,9	38,4	51,3	25,0	13,6	8,9	33,3
	1937	33,6	39,5	55,5	25,3	14,3	10,2	37,0
	\bar{x}	39,4	41,8	55,2	32,8	16,6	11,5	45,4
	s	6,5	4,3	9,5	4,9	2,7	2,0	5,5

TABEL 6: SYNDICALISATIEGRAAD VOOR ACV EN SK IN ENKELE SECUNDAIRE SECTOREN, 1920-1937¹⁶

¹⁵ Voor de volledige cijferreeksen kan men de auteur contacteren.

¹⁶ Bron: SK, Congresverslagen (1920-1937); BVV, Congresverslag (1938); Pasture en Mampuy (1990, 165-169); Goossens, (1989, bijlage, 6-7). Eigen berekeningen. Ontbrekende ACV-jaartallen bij de berekening van \bar{x} en s: 1923 en 1936.

De al aangehaalde verschuiving in de verhouding tussen het ACV en de SK vertaalt zich op het gedesaggregeerde niveau als volgt. Vergelijkingen we eerst de syndicalisatiegraden uit 1920 met deze uit 1937, dan boet het BVV – soms drastisch, soms minder ingrijpend – in alle sectoren aan syndicale macht in. Het ACV wint in dezelfde periode terrein in de onbeschutte sectoren, maar stagneert in de beschutte sectoren. Ten opzichte van 1930 groeit de syndicalisatiegraad voor het ACV in bijna alle sectoren. In de sectoren 'voeding', 'mijnen' en 'metaal' gaat het zelfs om meer dan een verdubbeling in de eerste helft van de jaren dertig. De syndicalisatiegraad van het BVV is in 1937 in bijna alle sectoren op hetzelfde niveau gebleven als in 1930. De sector 'metaal' is hier een uitzondering op. In vergelijking met 1930 daalt de syndicalisatiegraad in de sectoren 'boek' en 'tabak' met één vijfde. Dit bevestigt opnieuw dat de impact van de sociaal-economische crisis van de jaren dertig vooral gunstig inwerkt op het ACV-ledental. Door de ledentoeename van het ACV treedt de Belgische vakbeweging meer dan voorheen reformistisch en in ongelijke slagorde op, maar is ze tegelijkertijd in hogere mate gecentraliseerd.

7. INDUSTRIËLE KARAKTERISTIEKEN

Ofschoon het onderscheid op het niveau van de twee confederaties gedeeltelijk vervaagt, bestaan er op een geaggregeerd niveau opmerkelijke verschillen tussen de onbeschutte en beschutte sectoren in zowel de evolutie als de omvang van de syndicalisatiegraad. Sectoren die zich voornamelijk op de internationale markt oriënteren, hebben een hoge, maar sterk fluctuerende syndicalisatiegraad. Sectoren waarvan de marktoriëntatie hoofdzakelijk op het binnenland is gericht, vertonen een lage, maar stabielere syndicalisatiegraad. Om dit *Gestalt* te verklaren, werpen we een blik op de theorievorming over enkele industriële kenmerken en hun (mogelijke) invloed op het vakbondslidmaatschap. Deze theorievorming stelt ons in staat om het verschil in omvang van de syndicalisatiegraad tussen de onbeschutte en beschutte sectoren toe te lichten.

7.1. Over industriële concentratie, kapitaalsintensiviteit, bedrijfsgrootte en werkrisico's

Om het effect van industriële karakteristieken te onderzoeken, baseren we ons op de hypothesen van Barry Hirsch en John Addison (1986, 60-63).

Hoewel door dataproblemen het aantal empirische onderzoeken schaars is, poneren de auteurs dat deze "[...] strongly supports the view that industry characteristics significantly affect the benefits and costs associated with unionism" (*Ibid.*, 60). Vier industriële eigenschappen beïnvloeden het vakbondslidmaatschap indirect. Als bepalende determinanten schuift het hedendaags onderzoek (*cf.* Riley, 1997, 274-276) steevast de mate van concentratie, de kapitaalsintensiteit, de ondernemingsgrootte en de werkrisico's naar voren. We overlopen deze factoren één voor één met de daaraan verbonden hypothesen. Deze hypothesen plaatsen de vakbond, als centrale actor, op de voorgrond (*cf.* Wallerstein, 1989, 483-484).

Ten eerste zijn werknemers in sterk geconcentreerde industrieën, om uiteenlopende redenen, meer geneigd om vakbondslid te worden dan in andere industrieën (*cf.* Stephens, 1991, 943-944; Wallerstein, 1991). Enerzijds verwachten werknemers hogere voordelen en, anderzijds, zijn via schaalvoordelen de organisatiekosten voor de vakbonden geringer in sterk geconcentreerde industrieën.

Vermits in sterk geconcentreerde industrieën de werknemers, als potentiële leden, minder verspreid zijn, betekent dit lagere organisatiekosten voor de vakbonden. *Ceteris paribus* kost het minder voor de vakbonden om werknemers te organiseren in een sector met een beperkt aantal ondernemingen, dan in een sector bestaande uit een ruim aantal bedrijven. Bovendien is de elasticiteit van de afgeleide vraag naar arbeid kleiner in geconcentreerde industrieën en opent dit perspectieven voor de vakbondswerking. Naast andere factoren is de arbeidsvraag immers afhankelijk van de omstandigheden op de productmarkt of de productvraag. Vooral in grote ondernemingen binnen geconcentreerde industrieën is de elasticiteit van de vraag naar arbeid kleiner. Dit is het gevolg van de dominante positie van dergelijke bedrijven op de productmarkt. In dusdanige ondernemingen hebben vakbonden aldus een grotere kans om voet aan de grond te krijgen en, om vervolgens, loonsverhogingen te verkrijgen. Ten slotte beschikken sterk geconcentreerde industrieën, door hun dominante positie, meestal over het potentieel om winsten over een langere periode aan te houden. Het vakbondslidmaatschap biedt opnieuw een mogelijkheid om een deel van de winst – in de vorm van loonsverhogingen – in de wacht te slepen. Het bestaan van dergelijke winsten vergroot natuurlijk ook de mogelijkheid tot verzet van het patronaat tegenover de vakbondsorganisatie.

Ten tweede neigt het vakbondslidmaatschap groter te zijn in kapitaalsintensieve ondernemingen (*cf.* Van Tijn, 1976, 228-229). De kapitaalsintensiteit

meet de verhouding tussen de productiefactoren kapitaal en arbeid. In kapitaalsintensieve sectoren maken de arbeidskosten een kleiner deel uit van de totale kosten (bij een gelijkblijvend loon). Dit leidt tot een meer inelastische vraag naar arbeid. De vraag naar arbeid is dus ongevoeliger in kapitaalsintensieve bedrijven en dit verlaagt bijgevolg de organisatiekosten voor de vakbonden. Door de hoge vaste kosten zijn kapitaalsintensieve ondernemingen bovendien geneigd om minder mobiel te zijn. Dit leidt opnieuw tot een minder elastische vraag naar arbeid op korte termijn en mogelijk lagere organisatiekosten voor de vakbonden.

Een derde hypothese brengt de bedrijfsgrootte in positief verband met de syndicalisatiegraad (cf. *Ibid.*, 233), maar deze samenhang is niet oneindig lineair. In eerste instantie werven vakbonden gemakkelijker leden in grote ondernemingen door onder andere de lagere organisatiekosten. Omvangrijke bedrijven kenmerken zich ook door een ruimere sociale en emotionele afstand tussen werknemer en management en door meer bureaucratische vormen van management. Deze factoren verlagen de drempel tot het vakbondslidmaatschap. Evenredig met de ondernemingsgrootte nemen ook de middelen toe waarover het patronaat beschikt om de vakbonden te 'bekampen'. De relatie tussen syndicalisatiegraad en bedrijfsstructuur ligt bijgevolg niet *a priori* vast.

Ten slotte ontwaren een aantal onderzoekers een positief verband tussen het vakbondslidmaatschap en sectoren met relatief meer werkrisico's (zie ook Taylor, 1987). Werknemers beschouwen dan het toetreden tot een vakbond als een middel om de hygiëne, gezondheid en de veiligheid op de werkvloer te verbeteren en vast te leggen in regelgeving.

7.2. Een empirische toets

Gaan de vier hierboven beschreven hypothesen ook op voor België in het interbellum? Enkele voorafgaande nuanceringen zijn hier op hun plaats. We brengen nog even in herinnering dat we niet in staat zijn om voor alle secundaire sectoren de syndicalisatiegraad te berekenen. Dit beknot de validiteit van onze uitspraken. Niet alleen schept onze afhankelijke variabele problemen, maar ook de geringe beschikbaarheid (en betrouwbaarheid) van de vier onafhankelijke variabelen vormt een moeilijkheid. Deze dataproblemen voor het interbellum sluiten bijgevolg iedere statistische oefening *a priori* uit.

Onze empirische toets zal met andere woorden kwalitatief zijn. Noodgedwongen is onze descriptieve analyse dan ook meer van een suggestieve, dan van exhaustieve aard. We beginnen bij de industriële concentratie in het interbellum waarbij we het aantal naamloze vennootschappen als een indicator voor deze variabele beschouwen.

Hoewel de naamloze vennootschappen, als bestuurstype, slechts 1% van alle ondernemingen uitmaken, is aan de vooravond van de Eerste Wereldoorlog al de helft van de arbeiders er tewerkgesteld (Slomp & Van Mierlo, 1984, 26). Nadien doet er zich in de industrie en het bankwezen een concentratiebeweging voor (Kurgan-Van Hentenryk, 1997, 226-229; Leboutte e.a., 1998, 142). De stimulerende rol van de Société Générale in deze beweging is onbetwistbaar. Vooral in de periode 1926-1929 voltrekt er zich, onder impuls van gemengde grootbanken en invloedrijke industriële familiegroepen, een nooit geziene herstructurering van cruciale delen in het industrie- en bankwezen (Kurgan-Van Hentenryk, 1997, 229). Binnen de industrie evolueren de staal-, textiel- en glasindustrie en de mijnsector, mede als gevolg van de wet van 27 juli 1927 die belastingvoordelen verleent aan ondernemingen met fusieplannen, naar een steeds hogere concentratiegraad. Binnen deze concentratiegolf onderscheidt de elektrische industrie zich als de katalysator. Concreet betekent dit dat in bijvoorbeeld 1926 het merendeel van de werknemers uit de mijn- (99,9%), groeven- (79,8%), metaal- (80,9%) en textielsector (59,0%) zijn tewerkgesteld in naamloze vennootschappen (Cassiers, 1989, 41). In de voedings- (61,2%), kleding- (19,1%) en boek- en papiersector (42,0%) ligt dit percentage duidelijk lager.

Tengevolge van de economische depressie in de jaren dertig ondernemen daarenboven verschillende sectoren pogingen om kartels op te zetten, maar deze kennen meestal een te fragiel karakter (Hogg, 1986, 44-46, 60, 65, 86-87). In de staalindustrie maakt het nationale kartel 'Comptoir de Vente de la Sidérurgie Belge' (Cosibel) furore, maar veelal kleine ondernemingen ondergraven het welslagen van dit kartel. In de praktijk mislukt ook de kartelvorming in de mijnsector doordat het Belgische kolensyndicaat, ontstaan in 1929, een te beperkte controle heeft over de sector. Door het beperkte aantal producenten binnen de zijdenijverheid is het kartel 'Union des Fabriques Belges de Textiles Artificiels' (Fabelta), opgericht in 1932 onder de auspiciën van de Société Belge de Banque en de Solvaygroep, succesvoller. Ten slotte situeert zich in de periode 1928-1939 gemiddeld 60% van de naamloze vennootschappen in de onbeschutte sectoren – een verhouding die nauwelijks wijzigingen ondergaat (Cassiers, 1989, 37).

De onbeschutte sectoren zijn duidelijk kapitaalsintensiever en omvangrijker dan de beschutte sectoren (*Ibid.*, 39). Bijna de helft (47 tot 48%) van het kapitaal van de naamloze vennootschappen is verbonden met de onbeschutte sectoren. Het aandeel van de beschutte sectoren schommelt tussen de 24 en 28%.¹⁷ Logischerwijze is de arbeidsproductiviteit eveneens hoger in de onbeschutte sectoren (Cassiers & Solar, 1990, 443). In deze laatste sectoren is ook de bedrijfsstructuur duidelijk van een andere aard. In 1910 bedraagt het gemiddelde aantal werknemers per onderneming in de onbeschutte sectoren 35 tegenover 5 in de beschutte sectoren. In 1930 verkleint deze verhouding: 40 tegen 7. In 1937 is het gemiddelde aantal werknemers per onderneming in de onbeschutte sectoren nog altijd 5,4 keer hoger dan de beschutte sectoren (38 tegenover 7). In het interbellum waren de vakbonden bovendien 'zichtbaar' aanwezig in grote ondernemingen via hun vertegenwoordigers in de fabrieksraden of soortgelijke instellingen (Dambre, 1985, 5-6). Hoewel hun aantal beperkt bleef, werden deze fabrieksraden vooral opgericht in onbeschutte sectoren als de mijnsector, de metaalnijverheid en, in geringere mate, in de textielsector en de glasindustrie.

Ten slotte beschouwen we de spreiding van de werkrisico's tussen de verschillende sectoren. De statistieken over het aantal arbeidsongevallen bieden hier uitsluitsel over. Deze statistieken kaderen in de arbeidsongevallenverzekering van 1903 waarbij de erkende verzekeringsmaatschappijen de gegevens verzamelden: de zogenaamde 'automatische opgave'.¹⁸ De reikwijdte van de arbeidsongevallenverzekering breidde zich in de loop van de jaren uit, maar al van bij de aanvang van de verzekering is het overgrote deel van de werknemers in de secundaire sector verzekerd (Coppieters, 1987, 98-100). Enige onderrapportering is er wel voor de arbeidsongevallen in kleine ondernemingen. De uitbreiding van de arbeidsongevallenverzekering in 1922 en 1931 weerspiegelt zich in de toename van het aantal arbeidsongevallen: van 146.515 in 1922 over 238.011 in 1931 naar 282.181 in 1937. De onbeschutte sectoren nemen in 1922 zo'n 67,3% van de arbeidsongevallen voor hun rekening. De beschutte sectoren zijn goed voor ongeveer 15,9% van de arbeidsongevallen. Het aantal arbeidsongevallen in de niet te catalogeren en diverse sectoren bedraagt 16,8% in 1922. Vijftien jaar later wijzigt deze verhouding nauwelijks: het aantal arbeidsongevallen in de onbeschutte daalt met zo'n 3,1% en stijgt in de beschutte sectoren met 1,0% – in de niet te catalogeren en diverse sectoren is er een toename van 1,3%. De frequentie van het aantal

¹⁷ De niet te catalogeren sectoren fluctueren tussen de 25 en 28%.

¹⁸ Ministerie van Economische Zaken en Middenstand. Nationaal Instituut van de Statistiek (1938, xv).

arbeidsongevallen per '10.000 verzekerde arbeidseenheden' levert een genuanceerder beeld op (Tabel 7).

	Onbeschutte sectoren					
	Mijnen	Textiel	Metaal	Glas	Groeven	Chemie
1922	1.992	669	2.890	2.268	2.749	970
1931	3.573	1.047	3.443	3.455	3.832	1.781
1937	4.250	1.245	3.972	3.806	4.223	2.164
	Beschutte sectoren					
	Boek	Bouw	Kleding	Leder	Voeding	Papier
1922	468	1.147	324	855	1.218	1.295
1931	657	3.005	396	941	1.527	1.478
1937	855	2.446	583	1.142	1.795	1.990

TABEL 7: RELATIEVE FREQUENTIE ARBEIDSONGEVALLEN IN VERSCHILLENDE SECTOREN, 1922-1937¹⁹

Het onderscheid tussen de onbeschutte en beschutte sectoren in de periode 1922-1937 blijft frappant, maar het beeld is diffuser. In de beschutte sectoren wijken vooral de bouwsector en, in mindere mate, de papier- en voedingssector af. *Qua* omvang kan de bouw- en papiernijverheid wedijveren met de textiel- en chemiesector in de onbeschutte sectoren. Ongevallen met een tijdelijke of blijvende ongeschiktheid als gevolg komen het meest voor in de groeven. De mijnnijverheid kent de meeste ongevallen met een dodelijke afloop.

7.3. De mijnsector als relatief buitenbeentje

De syndicalisatiegraad in de mijnnijverheid wijkt verhoudingsgewijs af van de overige onbeschutte sectoren. In de periode 1920-1937 torent de gemiddelde syndicalisatiegraad in de mijnsector niet boven de 50% uit. Nochtans veronderstellen een aantal industriële eigenschappen een hoge syndicalisatiegraad. Het aantal tewerkgestelden in de mijnsector op het einde van de negentiende eeuw is al "[...] the most concentrated both in terms of the size of the enterprises and of geographical density" (Kurgan-Van Hentenryk & Puissant, 1990, 205). Bovendien zou ook het aantal arbeidsongevallen een

¹⁹. Bron: Ministerie van Economische Zaken en Middenstand. Nationaal Instituut van de Statistiek (1938, xxxii).

hogere syndicalisatiegraad doen vermoeden. De kapitaalsintensiteit is echter gering: al na de Eerste Wereldoorlog maken de arbeidskosten de voornaamste factor uit van de totale kosten (*Ibid.*, 224). Welke andere oorzaken liggen er nog ten grondslag aan de betrekkelijk lage syndicalisatiegraad binnen de mijnsector?

Eenzijds behouden de regionale afdelingen, geconcentreerd rond de mijnbekkens, een behoorlijke autonomie binnen de socialistische mijnwerkerscentrale (*Ibid.*, 250; Puissant 1994, 102). Daardoor blijft de politieke controle van deze centrale over dissidente communistische en trotskistische leden bescheiden. Anderzijds zijn een aantal categorieën van potentiële leden moeilijk te organiseren. Naast bovengrondse arbeiders bezorgen vooral buitenlandse arbeiders de socialistische mijnwerkercentrale heel wat besognes (Neuville 1959c, 7; Puissant, 1994, 102). In 1934 bijvoorbeeld bedraagt de syndicalisatiegraad onder de buitenlandse arbeiders nauwelijks 8%.²⁰ Niet alleen speelde de bewuste patronale strategie om het aanbod op de arbeidsmarkt te vergroten een rol, maar vooral de ideologische preferentie van de grootste mijnwerkersvakbond verklaart de lagere syndicalisatiegraad bij de buitenlandse arbeiders.

Om het tekort aan mijnwerkers na de Eerste Wereldoorlog op te vangen, opteerde het mijnpatronaat ervoor om buitenlandse arbeiders te rekruteren (Caestecker, 1984, 461-462). Alternatieven om het arbeidstekort op te vangen, neemt het mijnpatronaat niet in overweging. Een mentaliteitsverschuiving van de Belgische arbeiders werkte dit substitutieproces in de hand. Eind de jaren dertig waren de buitenlandse arbeidskrachten niet langer een conjunctureel, maar een structureel fenomeen in de mijnnijverheid. Het blijkt eveneens een structureel probleem te zijn voor de mijnwerkersvakbonden. Net zoals bij de eerste migranten, de Vlaamse arbeiders, weigerde de socialistische Mijnwerkerscentrale een onderscheid te maken tussen de Belgische en buitenlandse arbeiders op het gebied van de ledenwerving (Caestecker, 1997, 53-62). Vanuit ideologische beweegredenen erkende de Mijnwerkerscentrale nauwelijks de etnische heterogeniteit van de arbeiders(klasse). Het apart organiseren van Vlaamse migranten en buitenlanders was daarom niet opportuun. Voor de christen-democratische Vrije Mijnwerkers daarentegen maakte de aandacht voor de etniciteit deel uit van de syndicale strategie. Met matig succes: effectieve inspraakorganen binnen de structuur van de Vrije Mijnwerkerscentrale ontbraken. Niettemin knaagden de Vrije Mijnwerkers

²⁰ (Anon.), *L'Ouvrier Mineur*, 31, avril 1935, 115.

aan de monopoliepositie van de Mijnwerkerscentrale in de Waalse mijnbeken en in Limburg was de organisatie van mijnwerkers *quasi* volledig in handen van de Vrije Mijnwerkers (Van Meulder & Coppieters, 2000, 495). Gezien het overgewicht van de Waalse socialistische mijnwerkersvakbonden in het interbellum bleef de globale syndicalisatiegraad onder de buitenlandse arbeiders echter beperkt.

7.4. Vakbondslidmaatschap en industriële kenmerken

Hoewel de mijnsector een aparte positie binnen de onbeschutte sectoren inneemt, blijft het onderscheid in de omvang van de syndicalisatiegraad tussen de onbeschutte en beschutte sectoren overeind. We vatten de verklaring nog even samen. Een aantal industriële eigenschappen – industriële concentratie, kapitaalsintensiteit, ondernemingsgrootte en de spreiding van de arbeidsongevallen – kunnen vooral een invloed uitoefenen op de organisatiekosten voor de vakbonden, die het vakbondslidmaatschap indirect beïnvloeden. Zoals aangetoond, vertonen deze vier aangehaalde kenmerken een opvallende positieve samenhang met de onbeschutte sectoren. Het onderscheid in de industriële karakteristieken tussen de onbeschutte en beschutte sectoren verklaart aldus mee het verschil in de syndicalisatiegraad.

Gezien de kwalitatieve methodiek kunnen we uiteraard niet het belang van deze vier eigenschappen ten opzichte van elkaar nagaan. Het beperkte aantal sectoren waarop we onze vier variabelen toetsten, noopt ons bovendien tot enige omzichtigheid. Dit vaak voorkomende probleem in de sociale wetenschappen – een gering aantal casussen met vele variabelen – maakt dat we slechts in termen van plausibiliteit en niet van causaliteit kunnen spreken. Daarenboven beperken onze uitspraken zich tot de geciteerde sectoren. Of onze uitspraken voor de gehele secundaire sector valide zijn, is voer voor verder onderzoek. Gegeven de representativiteit van de sectoren is het niettemin aannemelijk dat de hogere syndicalisatiegraad in de onbeschutte sectoren tevens het gevolg is van deze vier karakteristieken. Hoe valt nu de grotere standaardafwijking bij de onbeschutte sectoren te interpreteren?

8. VAKBONDSLIDMAATSCHAP, CONJUNCTUUR EN SOCIAAL-ECONOMISCH OVERLEG

In 1860 laat de elite binnen de kleine Belgische staat het protectionisme varen en voert sinds dan het vrijhandelsprincipe hoog in het vaandel (Coolsaet, 2001, 109-111). Voortaan maakt dit principe deel uit van de elitaire consensus (Dewachter, 2001, 426-429; Coolsaet, 2001, 477-478). Het slopen van tolmuren leidt ertoe dat de Belgische economie al voor de Eerste Wereldoorlog de grootste openingsgraad kent in Europa (Huberman & Lewchuk, 2001, 7; Cassiers, 1989, 21-22; Strikwerda, 1997, 34-35). Net als voor andere kleine staten (in termen van bevolking) verklaart de grote openingsgraad zich door de geringe afzetmogelijkheden voor de Belgische industrie op de eigen binnenlandse markt en de nood van sommige industrieën aan schaalvoordelen om rendabel te zijn. Specialisatie in intermediaire producten en concurrentie op basis van lage lonen worden de twee basiskenmerken van het Belgische exportmodel.

Volgens Katzenstein (1985, 47) leidt precies de neiging van kleine staten naar een grotere openingsgraad tot een specifieke "strategy of domestic compensation". Om de onzekerheden van de wereldmarkt te compenseren, zoeken vooral kleine staten met een open economie hun toevlucht tot bijvoorbeeld sociaal-economisch overleg. Economische kwetsbaarheid is op zich natuurlijk nog geen voldoende reden om deze te compenseren. Compensaties komen er niet alleen omdat ze functioneel zijn, maar zijn bovenal het resultaat van machtsverhoudingen (cf. Luyten, 1993, 336-337; Visser, 1994, 181). Het buitengewone aandeel en navenante belang van de onbeschutte sectoren in de Belgische economie laat ons toe om de relatie tussen een open economie en de compensaties ten gevolge van de risico's ervan beter te begrijpen. Zo heeft vooral het patronaat in de onbeschutte sectoren op lange termijn belang bij het sociaal-economische overleg. Net zoals Tony Adams (1997, 506) willen we ons echter distantiëren, van wat hij omschrijft als:

"[...] a new paradigm in which employers, driven by the deus ex machina of market competition, have been regarded as the major determinants of industrial relations systems".

Als er één determinant voor het ontkiemen van het sociaal-economische overleg buiten kijf staat, is het wel de rol van de vakbonden hierin. Maar precies de specifieke industriële kenmerken van de onbeschutte sectoren, die een indirecte positieve invloed op het vakbondslidmaatschap uitoefenen, kunnen

ons inzicht in de oorsprong van het sociaal-economische overleg verdiepen. In deze context stelt Colin Crouch (1990, 70) terecht dat:

"To the extent that a trade-union movement is dominated by industrial unions in the export sector, 'foreign-trade-conscious behaviour' should characterise the movement as a whole."

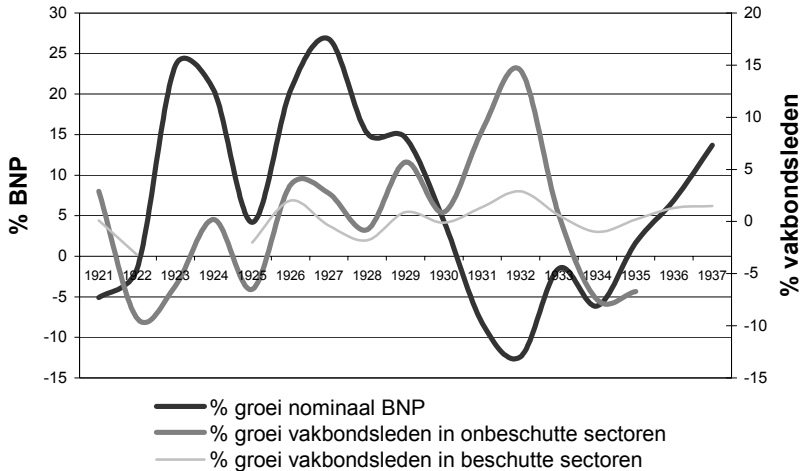
8.1. Vakbondslidmaatschap en conjunctuur

Hoewel conjunctuurgevoeligheid en oriëntatie op de buitenlandse markt niet noodzakelijkerwijs samenvallen, staan de onbeschutte sectoren globaal veel meer bloot aan de 'strapatsen' van de internationale economische conjunctuur dan de beschutte sectoren. Dit is ook het geval voor het vakbondslidmaatschap. Een vergelijking tussen de jaarlijkse wijziging in het BNP en de verandering van het vakbondslidmaatschap in de onbeschutte en beschutte sectoren maakt dit duidelijk (Figuur 2).²¹ Wat het vakbondslidmaatschap betreft, ontbreken de jaren 1923 en 1924 voor de beschutte sectoren en de jaren 1936 en 1937 voor de onbeschutte sectoren.

Niettegenstaande het fluctuerende vakbondslidmaatschap in beide sectoren *qua* richting niet van elkaar afwijkt, is dit *qua* magnitude wel het geval. Gezien de vlakkere magnitude van de beschutte sectoren hebben macro-economische variabelen blijkbaar een aanzienlijker impact op het vakbondslidmaatschap in de onbeschutte sectoren. De vrijwillige werkloosheidsverzekering wordt aanzien als hét middel om zich in tijden van een (internationale) laagconjunctuur te beschermen. Aangezien de vakbonden een quasi-monopoliepositie in de vrijwillige werkloosheidsverzekering hadden, is de toeloop tot de vakbonden in de crisisjaren van het interbellum te begrijpen. Terwijl de teller aandikt, daalt de noemer van de syndicalisatiegraad. In tijden van werkloosheid nam zelfstandige arbeid, zoals de detailhandel, terug toe (Goossens e.a., 1989, 312). Het Gentse systeem en de conjunctuurgevoeligheid in acht genomen, wekt het vervolgens weinig verbazing dat de standaardafwijking ten opzichte van de gemiddelde syndicalisatiegraad groter is in de onbeschutte dan in de beschutte sectoren. Het is geen toeval dat 63% van de werknemers in de onbeschutte sectoren zich verzekeren tegen werkloosheid tegenover 38% in de beschutte sectoren in 1930 (Cassiers, 1989, 40; cf. Vanthemsche, 1989, 43). Het aandeel van de onbeschutte sectoren in het

²¹. Via een gewogen gemiddelde houden we rekening met de omvang van de nijverheidstakken binnen de onbeschutte en beschutte sectoren.

Gentse systeem neemt langzamerhand af na 1935. Niettemin toont de evolutie van de syndicalisatiegraad in de onbeschutte sectoren, onder andere door de conjunctuurgevoeligheid, een markante gelijkenis met de ontwikkeling van de algemene werkloosheidsgraad in het interbellum (Vanthemsche, 1989, 44-46). Voor de beschutte sectoren gaat deze vaststelling in relatief mindere mate op. Een andere methode om de gevolgen van het conjunctuurverloop te temperen, zijn Collectieve Arbeidsovereenkomsten (CAO's).

FIGUUR 2: DE JAARLIJKSE PROCENTUELE WIJZIGING IN HET BNP EN HET VAKBONDSLIDMAATSCHAP IN DE ONBESCHUTTE EN BESCHUTTE SECTOREN, 1921-1935/37²²

8.2. Het broze sociaal-economische overleg als compensatie

De toegenomen vakbondsmacht in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog en de daaraan verbonden syndicale erkenning resulteerde in de eerste CAO's op sectoraal niveau. Voortaan bepaalde niet langer het onzekere stakingswapen, maar het sociaal-economische overleg de syndicale strategie (Luyten, 1995, 34-36). Het stakingswapen fungeerde van dan af enkel nog als een stok achter de deur. De toepassing van het indexmechanisme binnen de CAO's werkte bovendien remmend. Dit betekende een tragere daling van het loon en het

²². Bron: BNP: zie Figuur 1; Vakbondslidmaatschap SK en ACV: zie Tabel 5. Eigen berekeningen.

behoud van koopkracht bij het optreden van een laagconjunctuur. Daarnaast schakelde het sociaal-economische overleg in de Paritaire Comit es (PC's) de lonen binnen een bepaalde sector gelijk. Het is in dit opzicht dan ook geen toeval dat de Nederlandse historicus Van Tijn (1976, 212-213) het succes en falen van een vakbond gelijkstelt met het al of niet bereiken van een (nationale) CAO.

Hoewel de Belgische overheid het patronaat moest dwingen om de eerste CAO's af te sluiten, had deze laatste op lange termijn eveneens voordeel bij dit sociaal-economische overleg (Luyten, 1995, 30-33). Dit overleg vergrootte de exacte inschatting van het verloop van de loonkosten en betekende een grotere garantie op sociale vrede. Om deze sociale vrede te bewaren, trachtte de vakbeweging haar leden te disciplineren met een stijgende kloof tussen de vakbondselite en de leden tot gevolg (*Ibid.*, 38-42). Op die manier betaalden de vakbonden het gelag van de groeiende voorspelbaarheid gecre erd door het sociaal-economische overleg. Een ander patronaal voordeel was dat het automatische indexeringsmechanisme de loonstijging bij een hoogconjunctuur vertraagde. Zoals al aangegeven, was ook het omgekeerde waar: als gevolg van een laagconjunctuur trad er bij een loondaling evenzeer een vertragingseffect op. Omwille van deze reden laptten vooral ondernemingen geori nteed op de buitenlandse markt de CAO-afspraken soms aan hun laars (*cf.* Van Tijn, 1976, 228). Deze ondernemingen bepaalden liever buiten het sociaal-economische overleg om wanneer loonsverhogingen konden en wanneer niet. *Ergo*, om de automatische prijscompensatie te omzeilen, stond het patronaat bij voorkeur eenzijdige loonsverhogingen en allerhande soorten premies toe. Van zodra de conjunctuur ongunstig werd, was het makkelijk om deze terug op te doen.

In het verlengde van deze niet-conventionele loonsverhogingen was het patronale initiatief tot het opstarten van fabriekssyndicaten (Luyten, 1993, 332-333) en het in het leven roepen van compensatiekassen voor kinderbijslag (De Koster, 2001, 63-66, 74-80) eveneens een manier om loonsverhogingen in eigen handen te houden. In de ogen van het patronaat behoorde de kinderbijslag een 'band' te scheppen tussen henzelf en de arbeiders of, tenminste de arbeiders te disciplineren, en zo de sociale vrede te bevorderen. Het patronale kinderbijslagstelsel was vooral succesrijk in grote ondernemingen binnen de onbeschutte sectoren. De kinderbijslag werd vanaf 1923 in alle steenkoolbedrijven ingesteld. Daarnaast kende het systeem van de patronale compensatiekassen vooral bijval in de metaal- en textielsector, maar ook in de steen-, cement- en bouwnijverheid. De eerste wetgevende tussenkomst van

14 april 1928 bouwde het stelsel verder uit en de wet van 4 augustus 1930 maakte een einde aan het patronale 'vrije' stelsel. Hoewel dergelijke patronale initiatieven binnen vooral de onbeschutte sectoren het prille sociale overleg probeerden te ondermijnen, was in 1920 de geraamde dekkingsgraad van de CAO's hoger in de sectoren met een oriëntatie op de buitenlandse markt (76%), dan in de sectoren gericht op de binnenlandse markt (42%) (Tabel 8).

Gedurende het interbellum wijzigt deze verhouding nauwelijks. Tijdens laagconjuncturen vermindert de dekkingsgraad van de CAO's slechts bescheiden (Scholliers, 1985, 91). De dekkingsgraad van 100% binnen de bouwsector wekt op het eerste gezicht verwondering. Scholliers (1990, 37) stipte al aan dat de lonen in deze sector vanaf 1870 deels een zelfde conjunctuurgevoeligheid vertoonden als de onbeschutte sectoren. Dat het aantal arbeidsongevallen in de bouwsector met een aantal onbeschutte sectoren gelijke tred houdt, vermelden we al eerder. Van belang is dat CAO's met een hoge dekkingsgraad de lonen binnen een zelfde sector gelijkshakelden. Vooral het patronaat in de onbeschutte sectoren had relatief meer belang bij deze uniforme lonen. De CAO's verzwakten namelijk de onderlinge concurrentie tussen het patronaat op basis van loonvorming.

De hogere dekkingsgraad in de onbeschutte sectoren gaat daarnaast hand in hand met een veelvuldiger gebruik van het stakingswapen als aanvullend drukkingsmiddel (Scholliers, 1985, 94-95). Daartegenover is de stakingsgraad veel lager in de beschutte sectoren. Scholliers (1985, 97) beklemtoont dat

"Het niet toevallig [is] dat lage stakingspercentages gescoord werden in nijverheden die weinig conjunctuurgevoelig waren, die relatief gunstig zijn geëvolueerd en die een lage syndikalisatiegraad kenden".

Of anders gesteld: het ontbrak de vakbonden in de beschutte sectoren enerzijds aan essentiële vakbondsmacht om compensaties af te dwingen, maar ze hadden er anderzijds ook betrekkelijk minder 'nood' aan. Precies het omgekeerde verklaart de grotere dekkings- en stakingsgraad in de onbeschutte sectoren. In deze sectoren was de noodzaak aan compensaties nu eenmaal groter door de fellere conjunctuurgevoeligheid. Desnoods dwongen vakbonden deze compensaties af door stakingen.

	Sector	Arbeiders met een CAO	Totaal aantal arbeiders	Dekkingsgraad	Stakingsgraad
Onbeschutte sectoren	Mijnen	170.000	170.000	100	29,6
	Textiel	160.000	160.000	100	10,2
	Metaal	140.000	206.700	68	8,8
	Glas	17.000	26.500	64	6,5
	Groeven	10.000	32.000	31	14,9
	Chemie	1.000	64.000	2	3,9
Beschutte sectoren	Boek	18.000	18.000	100	3,4
	Bouw	94.000	94.000	100	3,2
	Kleding	2.000	44.600	5	2,2
	Leder	1.000	32.000	3	4,4
	Voeding	1.000	70.500	1	1,1
	Papier	0	15.000	0	5,3
Onbekend	Hout	36.000	56.000	64	3,5
	Vervoer	50.000	130.000	39	1,1
	Keramik	1.000	32.300	3	6,4
	Kunst	0	20.000	0	2,0
	Tabak	0	10.000	0	3,1

TABEL 8: GESCHATTE DEKKINGS- EN STAKINGSGRAAD IN DE ONBESCHUTTE EN BESCHUTTE SECTOREN, 1920²³

De hogere dekkingsgraad van de CAO's en, algemener, het prille sociaal-economische overleg in de onbeschutte sectoren compenseert de externe risico's die verbonden zijn aan de sterke afhankelijkheid van de wereldmarkt. Omwille van hun belang en potentiële macht speelden de vakbonden in de onbeschutte sectoren een cruciale rol bij de ontwikkeling van het sociaal-economische overleg tijdens het interbellum. Zoals eerder aangehaald, is de hogere syndicalisatiegraad in de onbeschutte sectoren onder meer het resultaat van de specifieke eigenschappen van deze sectoren. De karakteristieken van de sectoren gericht op de buitenlandse markt verlagen voornamelijk de organisatiekosten voor de vakbonden en bevorderen zo indirect het vakbondslidmaatschap en, *ultimo ratio*, ook de latente vakbondsmacht.

²³. Bron: Scholliers (1985, 92, 96). De stakingsgraad heeft betrekking op het jaargemiddelde voor de periode 1919-1939.

Hedendaagse echo's van onze bevindingen vinden we terug in de doctorale dissertatie van Joris Van Ruysseveldt (2000, 226, 314-316; zie ook Ebbinghaus 2002). De auteur onderzocht in de periode 1997-1998 de mate waarin en de wijze waarop CAO's algemene maatschappelijke doelstellingen en effecten, *in casu* werkegelegenheidsmaatregelen, incorporeren: de zogenaamde macroresponsiviteit van CAO's. Hij constateert dat slechts één omgevingskenmerk, de marktorientatie, significant samenhangt met de macroresponsiviteit. Productie voor de binnenlandse markt hangt samen met een hoge macroresponsiviteit en, omgekeerd, een lage macroresponsiviteit treedt op bij sectoren die produceren voor de internationale markt. Deze laatste sectoren opteren immers voor sector-CAO's, maar met minimale afspraken. Vervolgens kunnen, afhankelijk van de bedrijfssituatie – lees: machtsverhoudingen –, CAO's op ondernemingsvlak worden afgesloten met substantiële voordelen voor werknemers. Deze decentralisatiestrategie staat tegenover de dereguleringsstrategie of het eenvoudigweg trachten te verzaken aan CAO-onderhandelingen met werknemers. Hoe valt de optie voor de decentralisatiestrategie te verklaren? Enerzijds halen de sector-CAO's de lonen en arbeidsvoorwaarden uit de concurrentiesfeer: de onbeschutte sectoren concurreren op voet van gelijkheid. Anderzijds, zo schrijft Van Ruysseveldt, is de decentralisatiestrategie te wijten aan sterke vakbonden die de sectorale CAO-onderhandelingen en belangenbehartiging in hoge mate geïnstitutionaliseerd hebben. We merken daarbij op dat de auteur in zijn steekproef (met inbegrip van de bedienden) een syndicalisatiegraad terugvindt van 69% in de onbeschutte sectoren en 61% in de beschutte sectoren.

9. BESLUIT

De syndicalisatiegraad is een vereenvoudigde, maar handige en representatieve indicator om vakbondsmacht te 'meten'. Om allerlei redenen is de Belgische syndicalisatiegraad in het interbellum nauwelijks grondig bepaald en bestudeerd. Rekeninghoudend met een aantal methodologische opmerkingen modelleerden we de Belgische gegevens. Zowel bij de effectieve als potentiële vakbondsleden rijzen er problemen, maar deze zijn niet onoverkomelijk. De syndicalisatiegraad in de tussenoorlogse periode evolueerde van een hoogtepunt in 1921 (38,6%) naar een dieptepunt in 1928 (26%) tot een syndicalisatiegraad van 34,6% in 1939.

Uiteraard is deze ontwikkeling op een gedesaggregeerd niveau verschillend. Dit is in regionaal en sectoraal opzicht zo, maar is ook het geval tussen de twee grootste vakbonden. Zit het ACV net na de Eerste Wereldoorlog nog in het slop, dan evolueert deze vakbond als een te duchten concurrent voor de SK na 1925. Het is vooral de specifieke regionale en sectorale inplanting die het ACV, tijdens de enorme werkloosheid van de jaren dertig, bevoordeelt.

Wat het onderscheid tussen de sectoren zelf betreft, dwingen sectorale hergroepering en de beperkte validiteit ons tot de nodige omzichtigheid bij het interpreteren van de resultaten. Niettemin valt het op dat de syndicalisatiegraad zowel *qua* omvang als *qua* stabiliteit sterk verschilt tussen de zogenaamde onbeschutte en beschutte sectoren. Hoewel de onbeschutte sectoren een grotere syndicalisatiegraad kennen, is deze meer labiel dan in de beschutte sectoren. Binnen de onbeschutte sectoren vormt de mijnsector hierop een uitzondering. Niettegenstaande de werkelijkheid complexer is dan deze louter tweeledige voorstelling leidt het onderscheid in de syndicalisatiegraad tussen de onbeschutte en beschutte sectoren er ons toe om de ontwikkeling van het sociaal-economische overleg in België scherper te stellen.

Uit internationaal onderzoek maakten we op dat de industriële concentratie, de kapitaalsintensiteit, de bedrijfsstructuur en de werkrisico's indirect een invloed kunnen uitoefenen op het vakbondslidmaatschap. Empirisch materiaal bracht aan het licht dat de onbeschutte sectoren relatief een grotere industriële concentratie en meer kapitaalsintensiteit kennen dan de beschutte sectoren en zich eveneens onderscheiden door hun betrekkelijk grotere gemiddelde bedrijfsgrootte en frequentie van de arbeidsongevallen. Veelal verlagen deze industriële kenmerken de organisatiekosten voor de vakbonden en moedigen zodoende indirect het vakbondslidmaatschap aan. Daarmee is de hogere syndicalisatiegraad in de onbeschutte sectoren verklaard, maar niet de geringere stabiliteit. Zoals de naam al doet vermoeden, staan de onbeschutte sectoren veel meer bloot aan de internationale conjunctuurschommelingen. Een middel voor werknemers om zich daartegen te beschermen, was het toetreden tot de vrijwillige werkloosheidsverzekeringen waarin de vakbonden een quasi-monopolie hadden. De grotere fluctuaties in de syndicalisatiegraad binnen de onbeschutte sectoren weerspiegelen bijgevolg het succes van het Gentse systeem als antwoord op de conjuncturomslagen.

Het sociaal-economische overleg was een andere remedie om de kwalijke gevolgen van de grote openingsgraad van de Belgische economie te beperken. Net als bij de werkloosheidsverzekering is de dekkingsgraad van de

CAO's groter in de onbeschutte dan in de beschutte sectoren. Om uiteenlopende redenen hadden zowel het patronaat als de vakbonden in de onbeschutte sectoren belang bij het afsluiten van CAO's. In eerste instantie echter probeerde (vooral) het patronaat (in de onbeschutte sectoren) de dans te ontspringen door bijvoorbeeld niet-conventionele loonsverhogingen toe te kennen en compensatiekassen voor kinderbijslag op te richten. Het patronaat aanvaardde pas na verloop van tijd het sociaal-economische overleg. Hierin speelden vooral de vakbonden in de onbeschutte sectoren een primordiale rol. Hun relatief groter machtpotentieel en de navenante stakingsdreigingen droegen bij tot een hogere dekkingsgraad van de CAO's en de institutionalisering van het sociaal-economische overleg. Via de lagere organisatiekosten hadden deze vakbonden precies hun (potentiële) macht indirect te danken aan de karakteristieken van, paradoxaal genoeg, de onbeschutte sectoren.

AFKORTINGEN

ACV	Algemeen Christelijk Vakverbond
BIT	Bureau International du Travail
BNP	Bruto Nationaal Product
BVV	Belgisch Vakverbond
BWP	Belgische Werkliedenpartij
CAO	Collectieve Arbeidsovereenkomst
Cosibel	Comptoir de Vente de la Sidérurgie Belge
DEUS	DEvelopment of trade union systems in western European Societies
Fabelta	Union des Fabriques Belges de Textiles Artificiels
IAO	Internationale Arbeidsorganisatie
MPIfG	Max-Planck-Institut für Gesellschaftsforschung
MTA	Ministerie van Tewerkstelling en Arbeid
NCLVB	Nationale Centrale van Liberale Vakbonden in België
OESO	Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling
PC	Paritair Comité
SK	Syndikale Commissie
USITI	Union Syndicale Interprofessionnelle des Travailleurs de l'Industrie

BIBLIOGRAFIE

Bronnen

- (ANON.), *L'Ouvrier Mineur*, 31, avril 1935.
BELGISCH VAKVERBOND, *Congresverslag*, Brussel, 1938.
BUREAU INTERNATIONAL DU TRAVAIL, *L'année sociale*, Genève, 1934-1940.
DEUS-database, 1906-1937.
MINISTÈRE DE L'INTÉRIEUR ET DE L'HYGIÈNE, *Population. Recensement général du 31 décembre 1920*, Brussel, 1926.
MINISTERIE VAN ECONOMISCHE ZAKEN EN MIDDENSTAND. NATIONAAL INSTITUUT VAN DE STATISTIEK, *Statistiek van de arbeidsongevallen*, Brussel, 1938.
MINISTERIE VAN TEWERKSTELLING EN ARBEID, *Arbeidsblad*, Brussel, maart 1921.
SYNDIKALE KOMMISSIE, *Congresverslagen*, Brussel, 1920-1937.

Literatuur

- ADAMS (T.), "Market and institutional forces in industrial relations: the development of national collective bargaining, 1910-1920", *Economic History Review*, L, 1997, no. 3, pp. 506-530.
ARCQ (E.), "Le taux de syndicalisation 1982-1991", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1993, no. 1386, pp. 1-35.
BAIN (G.S.), ELSHEIKH (F.), *Union growth and the business cycle. An econometric analysis*, Oxford, 1976.
BAIN (G.S.), PRICE (R.), *Profiles of union growth. A comparative statistical portrait of eight countries*, Oxford, 1980.
BAIROCH (P.), *La population active et sa structure*, Bruxelles, 1968.
BONDAS (J.), *Een halve eeuw syndicale actie, 1898-1948. Geschiedenis van de S.K., van het B.V.V. en van het A.B.V.V.*, Antwerpen, 1948.
CAESTECKER (F.), "Het vreemdelingenbeleid in de tussenoorlogse periode, 1922-1939 in België", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XV, 1984, nos. 3-4, pp. 461-486.
CAESTECKER (F.), "Vakbonden en etnische minderheid, een ambigue verhouding. Immigratie in de Belgische mijnbeken, 1900-1940", *Brood en Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, II, 1997, no. 1, pp. 51-63.
CALMFORS (L.), BOOTH (A.), BURDA (M.), e.a., "The future of collective bargaining in Europe" in: BOERI (T.), BRUGIAVINI (A.), CALMFORS (L.) (eds.), *The role of unions in the Twenty-First Century. A study for the Fondazione Rodolfo De Benedetti*, Oxford, 2001, pp. 1-155.
CASSIERS (I.), *Croissance, crise et régulation en économie ouverte. La Belgique entre les deux guerres*, Bruxelles, 1989.
CASSIERS (I.), SOLAR (P.), "Wages and productivity in Belgium, 1910-1960", *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, LII, 1990, no. 4, pp. 437-449.
CHLEPNER (B.S.), *Cent ans d'histoire sociale en Belgique*, Bruxelles, 1972.
CLEMENT (P.), *Progressieve frontvorming in de jaren 1930? Het Plan van de Arbeid en de christen-democratie*, Leuven, 1992.

- CLEMENT (P.), *De Belgische overheidsfinanciën en het ontstaan van een sociale welvaartsstaat 1830-1940. Drie benaderingen. Onuitgegeven doctoraatsscriptie*, Leuven, 1995.
- COOLSAET (R.), *De Belgische buitenlandse politiek 1830-2000*, Antwerpen, 2001.
- COPPIETERS (B.), "De statistieken over de arbeidsongevallenverzekering als bron voor de berekening van de totale loonsom der arbeidersklasse in België (1906-1939)", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, XIII, 1987, no. 1, pp. 94-111.
- CREVE (J.), "Verbond van Nationale Arbeiderssyndicaten (NAS)" in: DE SCHRYVER (R.) (ed.), *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1998, p. 3207.
- CROUCH (C.), "Trade unions in the exposed sector: their influence on neo-corporatist behaviour" in: BRUNETTA (R.), DELL'ARINGA (C.) (eds.), *Labour relations and economic performance*, Houndmills, 1990, pp. 68-91.
- DAMBRE (W.), *De ondernemingsraden in België*, Antwerpen, 1985.
- DE BRABANDER (G.L.), *De regionaal-sectoriële verdeling van de economische activiteit in België (1846-1979): een kritische studie van het bronnenmateriaal*, Leuven, 1984.
- DE KOSTER (M.), *Kostbare kinderen. De kinderbijslag in België 1921-1945*, Tielt, 2001.
- DEWACHTER (W.), *De mythe van de parlementaire democratie. Een Belgische analyse*, Leuven, Leusden, 2001.
- DE WEVER (B.), "Vlaamsch Nationaal Syndicaat" in: DE SCHRYVER (R.) (ed.), *Nieuwe encyclopedie van de Vlaamse Beweging*, Tielt, 1998, pp. 3379-3380.
- EBBINGHAUS (B.), "Globalization and trade unions: a comparative-historical examination of the convergence thesis", *Économie appliquée*, LV, 2002, no. 2, pp. 121-139.
- EBBINGHAUS (B.), VISSER (J.), "A guide to the handbook" in: EBBINGHAUS (B.), VISSER (J.) (eds.), *Trade unions in Western Europe since 1945*, Oxford, 2000a, pp. 3-32.
- EBBINGHAUS (B.), VISSER (J.), "A comparative profile", in: EBBINGHAUS (B.), VISSER (J.) (eds.), *Trade unions in Western Europe since 1945*, Oxford, 2000b, pp. 33-74.
- EBBINGHAUS (B.), VISSER (J.), *Trade unions in Western Europe since 1945*, Oxford, 2000c.
- FLORA (P.), KRAUS (F.), PFENNING (W.), *State, economy, and society in western Europe 1815-1975. A data handbook. Volume II: The growth of industrial societies and capitalist economies*, Frankfurt am Mein, 1987.
- GOOSSENS (M.), *Reconstructie van werkgelegenheidscijfers voor het interbellum. Methodologie en resultaten*, Leuven, 1987.
- GOOSSENS (M.), "De Belgische arbeidsmarkt tijdens het Interbellum", *Tijdschrift voor Economie en Management*, XXXIII, 1988, no. 2, pp. 109-125.
- GOOSSENS (M.), PEETERS (S.), PEPERMANS (G.), "Interwar unemployment in Belgium" in: EICHENGREEN (B.), HATTON (T.J.) (eds.), *Interwar unemployment in international perspective*, Dordrecht, 1989, pp. 289-324.
- HIRSCH (B.T.), ADDISON (J.T.), *The economic analysis of unions. New approaches and evidence*, London, 1986.
- HOGG (R.L.), *Structural rigidities and policy inertia in inter-war Belgium*, Brussel, 1986.
- HUBERMAN (M.), LEWCHUK (W.), *The labour compact, openness and small and large states before 1914*, Göteborg, 2001 (Paper presented at the conference of "Small states in world markets – Fifteen years later", 27-29 September 2001).
- HUDSON (P.), *History by numbers. An introduction to quantitative approaches*, London, 2000.
- HYMAN (R.), "Trade union research and cross-national comparison", *European Journal of Industrial Relations*, VII, 2001, no. 2, pp. 203-232.

- IAO, *World labour report 1997-1998. Industrial relations, democracy and social stability*, Geneva, 1997.
- KATZENSTEIN (P.J.), *Small states in world markets. Industrial policy in Europe*, London, 1985.
- KENDALL (W.), *The labour movement in Europe*, London, 1975.
- KJELLBERG (A.), *Facklig organisering i tolv länder*, Lund, 1983.
- KURGAN-VAN HENTENRYK (G.), "De Société Générale van 1850 tot 1934" in: BUYST (E.), CASSIERS (I.), HOUTMAN-DE SMEDT (H.), e.a., *De Generale Bank 1822-1997*, Tielt, 1997, pp. 69-302.
- KURGAN-VAN HENTENRYK (G.), PUISSANT (J.), "Industrial relations in the Belgian coal industry since the end of the nineteenth century" in: FELDMAN (G.D.), TENFELDE (K.) (eds.), *Workers, owners and politics in coal mining. An international comparison of industrial relations*, Oxford, 1990, pp. 203-270.
- LEBOUTTE (R.), PUISSANT (J.), SCUTO (D.), *Un siècle d'histoire industrielle (1873-1973). Belgique, Luxembourg, Pays-bas. Industrialisation et sociétés*, Paris, 1998.
- LUYTEN (D.), "Ontstaansvoorwaarden voor het corporatisme. Het model van het neo-corporatisme in het licht van de Belgische ervaring uit de jaren dertig", *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, XIX, 1993, no. 3, pp. 316-338.
- LUYTEN (D.), *Sociaal-economisch overleg in België sedert 1918*, Brussel, 1995.
- MAMPUYS (J.) "De christelijke vakbeweging" in: GERARD (E.) (ed.), *De Christelijke arbeidersbeweging in België 1891-1991. Deel 2*, Leuven, 1991, pp. 146-271.
- MERTENS (C.), *Le mouvement syndical en Belgique*, Amsterdam, 1925.
- MESSIAEN (J.-J.), MUSICK (A.), "De socialistische vakbeweging tijdens het interbellum" in: PEIREN (L.), MESSIAEN (J.-J.) (eds.), *Een eeuw solidariteit 1898-1998. Geschiedenis van de socialistische vakbeweging*, Brussel, 1998, pp. 49-62.
- MITCHELL (B.R.), *European historical statistics 1750-1970*, London, 1975.
- NEUVILLE (J.), "Recherches sur quelques caractéristiques du syndicalisme belge", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1959a, no. 10, pp. 1-23.
- NEUVILLE (J.), "Recherches sur le taux de syndicalisation en 1910", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1959b, no. 18, pp. 1-20.
- NEUVILLE (J.), "Recherches sur le taux de syndicalisation dans l'industrie", *Courrier hebdomadaire du CRISP*, 1959c, no. 39, pp. 1-22.
- NEUVILLE (J.), *Une génération syndicale*, Bruxelles, 1959d.
- NEUVILLE (J.), *La représentativité des syndicats*, Bruxelles, 1960.
- PASTURE (P.), "Divergent developments, regional alliances and national solidarity in Belgium" in: WETS (J.) (ed.), *Cultural diversity in trade unions. A challenge to class identity?*, Aldershot, 2000, pp. 35-70.
- PASTURE (P.), MAMPUYS (J.), *In de ban van het getal. Ledenanalyse van het ACV 1900-1990*, Leuven, 1990.
- PONTANUS (F.), *Étude comparative des recensements de la population active 1910 1930 1947*, Bruxelles, 1959.
- PUISSANT (J.), "De l'intervention de l'état dans la mise en place des conventions collectives d'industries charbonnières en Belgique" in: KOURCHID (O.), TREMPÉ (R.) (eds.), *Cents ans de conventions collectives. Arras, 1891/1991*, Villeneuve d'Ascq, 1994, pp. 85-108.
- RILEY (N.-M.), "Determinants of union membership: a review", *Labour*, XI, 1997, no. 2, pp. 265-301.
- ROTHSTEIN (B.), "Labor-market institutions and working-class strength" in: STEINMO (S.), THELEN (K.), LONGSTRETH (F.) (eds.), *Structuring politics. Historical institutionalism in comparative analysis*, Cambridge, 1992, pp. 33-56.

- SCHOLLIERS (P.), *Loonindexering en sociale vrede. Koopkracht en klassenstrijd in België tijdens het interbellum*, Brussel, 1985.
- SCHOLLIERS (P.), "Loonontwikkeling, conjunctuur en arbeidsverhoudingen in het bouwvak in Brussel en Parijs, 1855-1940", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, XXI, 1990, nos. 1-2, pp. 1-47.
- SCOTT (J.), *Power*, Cambridge, 2001.
- SCRUGGS (L.), "The Ghent system and union membership in Europe, 1970-1996", *Political Research Quarterly*, LV, 2002, no. 2, pp. 275-297.
- SCRUGGS (L.), LANGE (P.), "Unemployment and union density" in: BERMEO (N.) (ed.), *Unemployment in the New Europe*, Cambridge, 2001, pp. 145-170.
- SLOMP (H.), VAN MIERLO (T.), *Arbeidsverhoudingen in België 1*, Antwerpen, 1984.
- STEPHENS (J.), "Industrial concentration, country size, and trade union membership", *American Political Science Review*, LXXXV, 1991, no. 3, pp. 941-949.
- STRIKWERDA (C.), "The Belgian working class and the crisis of the 1930's" in: WADERTHANER (W.), GRUBER (H.) (eds.), *Chance und Illusion. Studien zur Krise der westeuropäischen Gesellschaft in den dreißiger Jahren. Labor in Retreat. Studies on the social crisis in interwar Western Europe*, Wien 1988, pp. 279-304.
- STRIKWERDA (C.), *A House divided. Catholics, socialists, and Flemish nationalists in nineteenth-century Belgium*, Oxford, 1997.
- TAYLOR (S.G.), "A reanalysis of the relation between unionization and workplace safety", *International Journal of Health Services*, XVII, 1987, no. 3, pp. 443-453.
- VAN DAELE (J.), *Van Gent tot Genève. Louis Varlez. Een biografie*, Gent, 2002.
- VANDAELE (K.), *Oorzaken van de hoge syndicalisatiegraad in België*, onuitgegeven licentiaatsscriptie, Gent, 1999-2000.
- VANDAELE (K.), "Begeesterd door de telduivel. De ledencijfers van de socialistische vakbeweging in het interbellum opnieuw bekeken", *Brood en Rozen. Tijdschrift voor de Geschiedenis van Sociale Bewegingen*, VII, 2002, no. 1, pp. 7-37.
- VAN MEULDER (G.), COPPIETERS (G.), "Een sociale geschiedenis van de Limburgse Mijnen, 1917-1985" in: DE RIJCK (T.), VAN MEULDER (G.) (eds.), *De ereburgers. Een sociale geschiedenis van de Limburgse mijnwerkers*, Berchem, 2000, pp. 421-754.
- VAN RUYSEVELDT (J.), *Het belang van overleg. CAO-onderhandelingen in België*, Leuven, 2000.
- VANTHEMSCHE (G.), "Aspecten van de bediendenwerkloosheid in de jaren 1930-1939" in: (anon.), *Arbeid in veelvoud. Een huldeboek voor Jan Craeybeckx en Etienne Scholliers*, Brussel, 1988, pp. 233-250.
- VANTHEMSCHE (G.), *De werkloosheid in België. 1929-1940*, Berchem, 1989.
- VAN TIJN, (TH.), "A contribution to the scientific study of the history of trade unions", *International Review of Social History*, XXI, 1976, no. 2, pp. 213-239.
- VISSER (J.), "Trends in trade union membership" in: OESO, *Employment outlook*, Paris, 1991, pp. 97-134.
- VISSER (J.), "Union organization: why countries differ" in: NILAND (J.R.), LANSBORY (R.D.), VEREVIS (C.) (eds.), *The future of industrial relations. Global change and challenges*, London, 1994, pp. 194-184.
- VISSER (J.), EBBINGHAUS (B.), "Een halve eeuw verandering. Verklaringen voor convergentie en diversiteit van werknemersorganisaties in West-Europa" in: VISSER (J.) (ed.), *De vakbeweging op de eeuwgrens. Vijf sociologische studies over de vakbeweging*, Amsterdam, 1996, pp. 20-53.
- WALLERSTEIN (M.), "Union organization in advanced industrial democracies", *American Political Science Review*, LXXXIII, 1989, no. 2, pp. 481-501.

WALLERSTEIN (M.), "Reply to Stephens", *American Political Science Review*, LXXXV, 1991, no. 3, pp. 949-953.

WESTERN (B.), *Between class and market. Postwar unionization in the capitalist democracies*, Princeton (New Jersey), 1997.

WRONG (D. H.), *Power. Its forms, bases and uses*, New Brunswick (N.J.), 1995.

BIJLAGE 1: LEDENCIJFERS SK, ACV, NCLVB, 1898-1939²⁴

	SK	ACV	NCLBV	TOTAAL
1898	13.727	-	-	13.727
1899	13.834	-	-	13.834
1900	31.311	-	-	31.311
1901	21.125	11.000	-	32.125
1902	8.826	12.060	-	20.886
1903	14.378	14.787	-	29.165
1904	20.000	14.759	-	34.759
1905	34.184	17.860	-	52.044
1906	42.491	20.055	-	62.546
1907	55.840	30.231	-	86.071
1908	67.412	39.517	-	106.929
1909	73.666	40.537	-	114.203
1910	68.844	49.478	-	118.322
1911	77.104	71.235	-	148.339
1912	116.082	82.761	-	198.843
1913	126.745	102.177	-	228.922
1914	129.177	123.000	-	252.177
1918	450.000		-	450.000
1919	576.890	65.000	-	641.890
1920	687.610	156.631	-	844.241
1921	689.236	200.102	-	889.338
1922	580.545	186.668	-	767.213
1923	568.715	186.668	-	755.383
1924	549.376	172.841	-	722.217

²⁴ Bron: SK (BVV), 1898-1914 en 1938-1939: Bondas (1948, 467); SK (BVV), 1919-1936: Vandaele (2002, 28); ACV, 1901-1922, 1924-1933 en 1935-1939: Pasture & Mampuy (1990, 222); ACV, 1923 en 1934: Neuville (1959d, 151); NCLVB, 1932-1939: BIT (1933-1940); 1918: MTA, Arbeidsblad, Brussel, maart 1921, 285.

	SK	ACV	NCLBV	TOTAAL
1925	525.039	133.056	-	658.095
1926	526.221	145.634	-	671.855
1927	518.000	155.079	-	673.079
1928	494.124	168.853	-	662.977
1929	504.605	181.407	-	686.012
1930	502.781	203.788	?	706.569
1931	522.476	239.299	?	761.775
1932	572.171	300.800	43.164	916.135
1933	591.976	304.010	42.289	938.275
1934	558.812	296.684	63.740	919.236
1935	538.442	297.183	72.000	907.625
1936	542.519	280.796	48.468	871.783
1937	549.182	304.999	52.555	906.736
1938	581.951	325.711	56.999	964.661
1939	546.224	339.869	59.543	945.636

Le développement de la concertation sociale pendant l'entre-deux-guerres. Le pouvoir syndical dans les secteurs internationaux comme facteur explicatif

KURT VANDAELE

RÉSUMÉ

Le taux de syndicalisation est un indicateur sans doute rudimentaire mais il est néanmoins utile pour "mesurer" le pouvoir des syndicats. Pour diverses raisons, le taux de syndicalisation en Belgique pendant l'entre-deux-guerres a été à peine étudié. Après avoir exposé quelques remarques de méthode, on propose une hypothèse pour analyser cette réalité. Durant cette période, on constate une évolution globale du taux de syndicalisation : de 28% en 1921, il passe à 26% en 1928, puis atteint 34,6% en 1939. L'analyse de cette évolution doit être nuancée en tenant compte non seulement des secteurs et des régions mais aussi des deux plus grands syndicats. Si la Confédération des Syndicats Chrétiens (CSC) est encore minoritaire juste après la première guerre mondiale, après 1925, elle concurrence la Commission Syndicale. Pendant la forte vague de chômage des années trente, la CSC est surtout avantagée par son implantation régionale et sectorielle.

Pour interpréter correctement les différences du taux de syndicalisation entre les secteurs la prudence est requise. Il importe de savoir que le regroupement sectoriel est contestable et que les données sont parfois peu sûres. Néanmoins on constate une nette différence de taux entre les secteurs "domestiques" et les secteurs internationaux, tant du point de vue de son ampleur que de sa stabilité. Si le taux de syndicalisation est plus élevé dans les secteurs internationaux, il est toutefois plus instable que dans les secteurs "domestiques", les mines constituant une exception dans les secteurs internationaux. Sans doute la distinction entre secteurs internationaux et "domestiques" est un peu sommaire mais c'est elle qui explique en partie la naissance de la concertation sociale en Belgique.

Une étude qualitative des secteurs internationaux permet de dégager quelques particularités qui les distinguent des secteurs plus protégés: une plus forte

concentration industrielle, des investissements plus conséquents, une taille plus imposante de l'entreprise, une fréquence plus élevée des accidents de travail. De telles caractéristiques ont comme effet de diminuer les frais des syndicats pour leur organisation et d'encourager indirectement l'affiliation des ouvriers aux syndicats. Compte tenu de cette explication du taux plus élevé au sein des secteurs "non protégés", il est alors possible de passer à l'étude des fluctuations de ce taux. Comme son qualificatif le suggère, le secteur international est beaucoup plus exposé aux fluctuations conjoncturelles internationales. Pour les employés un moyen de se protéger contre ce phénomène fut de contracter volontairement une assurance contre le chômage, démarche quasiment monopolisée par les syndicats. Les plus grandes fluctuations du taux de syndicalisation au sein des secteurs internationaux manifestent dès lors le succès du système gantois comme réponse aux mouvements conjoncturels.

La concertation sociale est un autre remède pour limiter les conséquences négatives du degré d'ouverture de l'économie belge au marché étranger. Tout comme pour les assurances de chômage, le degré de couverture des conventions collective de travail (CCT) est plus élevé au sein des secteurs internationaux. Pour diverses raisons, le patronat ainsi que les syndicats ont intérêt à conclure des CCT. Cependant, dans un premier temps, le patronat des secteurs internationaux a tenté d'y échapper en accordant par exemple des augmentations de salaires non-conventionnelles et en fondant des caisses de compensation pour les allocations familiales. Ce n'est qu'au bout d'un certain temps que le patronat finit par accepter la concertation sociale. Dans cette évolution, les syndicats des secteurs internationaux ont joué un rôle moteur. Leur pouvoir relativement élevé et la menace de grève ont contribué à permettre une couverture plus large des CCT et à l'institutionnalisation de la concertation sociale. Ainsi, de manière paradoxale, à cause des frais d'organisation moins élevés, les syndicats ont tenu leur pouvoir des caractéristiques des secteurs internationaux.

Social bargaining during the interwar years. Belgian trade union power in the international sector as an explanatory factor

KURT VANDAELE

SUMMARY

The trade union density is a simplified, but practical and representative indicator to 'measure' union power. The Belgian trade union density during the interwar years is not at all thoroughly measured or studied for different reasons. Keeping some methodological remarks in mind, we modelled the Belgian data. The trade union density in the period between World War I and II evolved from a peak in 1921 (38.6%) over a low in 1928 (26%) to 34.6% in 1939. This development varies on a disaggregated level. This is the case in both regional and sectoral respects, as well as between the two major unions separately. While the Christian trade unions were in a low right after World War I, these unions evolved into a fierce competitor for the socialist trade unions after 1925. The specific regional and sectoral implantation especially advantaged the Christian trade unions during the enormous unemployment in the thirties.

The combination of too many variables and too few cases and the sectoral regrouping force us to be careful when interpreting the results of the differences in trade union density between the economic sectors. Nonetheless, it is noticeable that the trade union density strongly differs in size as well as in stability, between the domestic and international sectors. On the one hand the international sectors have a larger trade union density, but on the other hand this density is less stable than in the domestic sectors. The mining industry, however, does constitute an exception within the international sector. This difference between the domestic and international sectors as far as the trade union density goes, probably explains the origin of social bargaining in Belgium to some extent.

Qualitative research revealed that the international sectors have a relatively higher industrial concentration, capital intensity, average company size and job risk than the domestic sectors. These industrial characteristics usually

lower the organisational costs for the unions and therefore indirectly encourage union membership. This explains the higher trade union density in the international sector, but does not explain the lower stability. The international sectors are more exposed to the risks of the international economy. Joining the Ghent system or the voluntary unemployment insurance, in which the unions had a near-monopoly, was a way for employees to protect themselves from these risks. The larger fluctuations in the trade union density within the international sectors consequently mirrored the success of the Ghent system as a response to the hazards of the international economy. Social bargaining was another remedy to restrict the negative consequences of the larger opening rate of the Belgian economy.

The bargaining coverage of the collective agreements is more extensive in the international sector than in the domestic sector. For various reasons, both employers and unions of the international sector had advantages in entering into collective agreements. But at first (especially) the employers (in the international sector) tried to escape from it all by for instance increasing wages on their own initiative and by setting up compensation funds for children's allowances. Only later did employers accept social bargaining. Especially the unions in the international sector played an important role in the institutionalisation of social bargaining. Their relatively large capacity of power and their corresponding strike ability contributed to a more extensive bargaining coverage of the collective agreements and the institutionalisation of social bargaining. Through lower organizational costs, the unions indirectly owed their (potential) power (paradoxically) to the characteristics of the international sectors.